

KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

Motho yo a ikgantšhago ka dingwalo tša Matsepe o swanetše go thoma ka go leboga Ramaila yo a ilego:

Re na le dipuku tša Sesotho, eupša mmolelo wa gešo
ga se wa huma ka dipuku tša mehuta ye mentši. Ka
baka leo ke tla phutha ditaba tše dingwe tše kopana
tše nkilego ka di ngwala ke di dire puku e tee
(Molomatsebe, 1951: Matseno)

A tšwela pele ka go re o kile a di ngwala mo nywageng ya bomasometharotshela le go ya pejana, tša bonala kuranteng ya *Mongwera oa Babaso* (1920-3) le pukwaneng ya *Tšhupa mabaka a kereke* (1929). Ba ba di badilego ba mmoditše gore ke tše bose le gona di na le thuto, e ke di ka be di le pukung e tee ye e ka balago ka mehla (Molomatsebe, 1951: Matseno). Tše dingwe tša dikanegelo tše o di kgobokeditše tša gatišwa ya ba puku ya *Molomatsebe* (1951).

Bokgoni bja Ramaila bo bonala ka mo a rulagantšego ditaba ka gona. Dikanegelokopana tša 'Tšhelete ya Sepoko' le 'Moloi ga a na mmala' o di raragantše ka mokgwa wo dikanegelotseka di rulagantšwego ka wona. Le ge di swana le tša botseka, di hloka monyakišiši wa letseka. Ntle le *Molomatsebe* (1951), o ngwadile dipuku tše dingwe, e lego *Taukobong* (1954), *Setlogo sa Batau* (1946) le *Tša Bophelo bya moruti Abram Serote* (1935). Ka ngwaga wa 1959 go gatišitšwe kgoboketšo ya diretotumišo tša gagwe ya go bitšwa *Seriti sa Thabantsho*. Tšona di a kgahliša ge motho a kgona go di bala goba go di bolela ka tshwanelo. Gagolo di natefela batheeletši e sego babadi. Ka

tsela yeo Ramaila ke pulamadibogo mo dingwalong tša Sepedi: Ke yena a thomilego go ngwalela Bapedi; a ngwala tše ba di ratago, kudu go di bala.

Mediro ya Ramaila e tšwetšwa pele ke bangwadi ba go mo latela. Yo mongwe wa bona ke Matsepe. Bontši bja bangwadi bao ba latelago Ramaila, ntle le Matsepe, bo ngwadile ka ga mathata a Bathobaso, gagolo ditoropong, mo Makgoweng. Ke ka lebaka leo go bolelwago ka '*Makgoweng Motifi*' mo dingwalong tša Basotho. Gantši dikanegelo tše di na le thuto ya go hlaloša ditaba tša go hlonamiša babadi. Ke ka moo Matsepe a arogilego tseleng yeo ya bona, gomme a ngwala ka ga ditaba tša bogologolo le setšo: tša magoši le tša bagale, le ge bagale ba bangwe e le banamodi le ba go se tsebalege. Gape dipuku tša gagwe ke dipadi e sego dipadinyana. Ka ntle le tšeo, le direto o ngwadile dikgoboketšo tše tshela. Ge a amogela Sefoka sa Mqayi ka ngwaga wa 1964 o boletše gore ditaba tšeo di amanago le '*Makgoweng Motifi*' di a lapiša; maikemišetšo a gagwe ke go ngwala tša go kgahliša. Ke boditšwe ke Groenewald yo a bego a le gona letšatši leo. Ke gona moo Ramaila le Matsepe ba gahlanego gona. Ramaila o hlohleletše batho go ngwala le go bala, Matsepe o ile a re go swanetše go ngwalwa dingwalo tša go kgahla babadi.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Go šetše go boletšwe ka ga bohlokwa bja Ramaila le tlhohleletšo ya gagwe go bangwadi. Maikemišetšo a Matsepe a lebane le gore kanegelo e swanetše go kgahla babadi le go hlohleletša/huetša bangwadi gore ba ngwale ka tsela yeo a ngwalago ditaba tša dingwalo tša gagwe ka gona. Bjale, maikemišetšo a nyakišišo ye ke go sekaseka khuetšo yeo ya Matsepe go bangwadi ba Sepedi le go ahlaahla dikokwane tšeo di laolago khuetšo. Pele ga ge go ka hlalošwa maikemišetšo a nyakišišo ye ka botlalo, go swanetše go lekolwa ge eba go na le banyakišiši ba bangwe bao ba šetšego ba sekasekile khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba Sepedi.

Khuetšo dingwalong tša Sepedi e lemogilwe ke banyakišiši ba bantši. Ba bangwe ba basekaseki bao, ke Jabavu (1973), Serudu (1985 le 1990), Serudu le ba bangwe (1994), Mosidi (1994), Groenewald (1996), Boshego (1998), Mampa (1992), Mogale (1998) le Kgatla (2000). Nepokgolo ya nyakišišo ye ke go tsinkela ditshekatsheko tše di nepišago khuetšo ya mongwadi go mongwadi yo mongwe (Matsepe) gobane go akaretša mahlakore a mangwe a khuetšo, bjalo ka khuetšo ya tikologo go mongwadi le khuetšo ya sengwalo go mongwadi ga e bohlokwa mo nyakišišong ye ka gobane ga e nepiše ditaba, mohlala, ditaba tša khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe. Ka tsela yeo, go yo hlokomelwa dinyakišišo tša basekaseki tše di lebanego le khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba go mo latela.

1.2.1 Serudu, S. M. (Gérard) *Comparative and African Literature* (1993)

Tshekatshekong ya gagwe Serudu o hlaloša gore Matsepe o hueditše bangwadi ba bantši ba bafsa. Ba bangwe ba bangwadi bao a ba hueditšego ke J. M. Moswane (*Sebego*, 1985), P. S. Phasha (*Ntshwe*, 1986) le M. J. Koma (*Maganogano*, 1985). O tšwela pele go hlaloša gore dingwalo tša Matsepe le bangwadi bao a ba hueditšego di theilwe godimo ga bophelo bja setšo: phedišano ya kgoši le setšhaba sa gagwe, kamano magareng ga motswadi le ngwana bophelong bja setšo, le tema yeo e kgathwago ke dingaka tša setšo.

Serudu o no re Matsepe o hueditše bangwadi ba go swana le Moswane, Phasha le Koma, eupša ga a tiiše taba yeo ka go tsofola mehlala yeo e lebanego le khuetšo dingwalong tša bona. Khuetšo yeo e lebane le merero ya setšo bjalo ka bophelo bja kgoši le setšhaba, tema yeo e kgathwago ke dingaka tša setšo le bophelo bja ngwana le motswadi bophelong bja setšo.

1.2.2 Serudu, S. M.: *Place of Matsepe's novels in the development of Northern Sotho Novel (1985)*

Ge a sekaseka khuetšo ya Matsepe mo taodišwaneng ya gagwe, Serudu o hlatholla gore Matsepe, bjalo ka mongwadi wa go ba le bokgoni, o hueditšwe ke tikologo ya gagwe le bangwadi bao ba ngwadilego pele ga gagwe. Le ge go le bjalo yena (Matsepe) o ngwadile ka ga ditaba tše di lebanego le bophelo bja magaeng, bjalo ka ditaba tša bogoši, dikoma, boloi, bjalobjalo. O re tšona ditaba tšeo, le thulaganyo ya tšona, di ile tša thopa dipelo tša babadi le bangwadi ba bantši ba dingwalo tša Sepedi.

Ge a tšwela pele o bolela gore bangwadi ba bantši ba go latela Matsepe ba bontšha ba hueditšwe ke dingwalo tša gagwe ka gobane ba ngwadile ka ga merero, tirišo ya polelo le tikologo tšeo Matsepe a di dirišitšego ge a ngwala dipuku tša gagwe. O tsopotše maina a bangwadi bao a ba hueditšego le ge a se a fa dipuku tša bona: D. P. Sekhukhune, P. S. Kabu, J. L. Rafapa, P. Lebopa, H. D. Bopape le S. Mashao.

Se Serudu a se bolelago ke gore bangwadi ba Sepedi ba bafsa ba hueditšwe ke Matsepe mabapi le ditaba tša bogoši, bongaka, boloi, dikoma, bjalobjalo, e lego tša diteng tša dingwalo tša gagwe.

1.2.3 Serudu, S.M. le ba bangwe: *NST 101 (1994)*

Ge ba hlaloša khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba go mo latela, boSerudu ba bolela gore Matsepe ke yo mongwe wa bangwadi ba dikgwari yo a ilego a tšweletša bokgoni bja gagwe bja bongwadi magareng ga bangwadi ba paka yeo. Ba hlaloša gore bokgwari bja gagwe bja go rulaganya ditaba le tirišo ya polelo di tšwelela dipukung tša gagwe tše pedi, e lego *Lešita-Phiri* (1963) le *Kgorong ya Mošate* (1974). Ba tšwela pele go hlatholla gore Matsepe e bile mongwadi wa mathomo wa go tšweletša baanegwa bjalo ka batho ba nama le

madi mo dingwalong tša gagwe. Ba hlaloša go ya pele gore mo dipukung tša gagwe o tsitsinkela le go utolla bophelo le ditlwaelo mererong ya setšhaba.

BoSerudu ba bolela gore maemo a godimo a dipuku tša Matsepe a tsošitše bothata mo Sepeding ka gobane bangwadi ba bafsa, bao ba sa ithutago go ngwala ga ba kgone go efoga khuetšo ya mongwalelo wa Matsepe mo maitekelong a bona a go ngwala dipuku. Ke go re mongwadi yo mongwe le yo mongwe wa bangwadi bao ba bafsa o nyaka go ipona a ngwadile puku yeo e tlogo swana le ya Matsepe ka dilo ka moka. Khuetšo yeo ya Matsepe go bangwadi ba bafsa e bonala kudu mo go kgetho ya tabakgolo, go maina a baanegwa, tirišo ya poledišano, go itheta ga baanegwa le ka fao a tšweletšago melato kgorong ka gona.

1.2.4 Groenewald, P. S.: *Phasha: twee vertelstrategieë (1998)*

Tshekatsheko ye ya Groenewald e nepiša thulaganyo ya padinyana ya R. R. Phasha (1994), fela e lemoga kwano ye e rilego gare ga padinyana yeo ya Phasha le *Megokgo ya Bjoko* (1969) ya Matsepe.

Ge a sekaseka khuetšo yeo e lebanego le thulaganyo, Groenewald o hlaloša gore Matsepe (*Megokgo ya Bjoko*, 1969) le R. R. Phasha (*Ke dirišitšwe ke wena*, 1994) ba dirišitše mmoledi bjalo ka molaodiši le ge e le gore Matsepe ga se a šomiša thekniki yeo kudu go swana le Phasha. O tšwela pele ka go bolela gore ge go ka hlokomelwa thekniki yeo go tla lemogwa gore go na le kwano magareng ga dingwalo tša Phasha le Matsepe.

Malebana le khuetšo yeo e lebanego le polelo, Groenewald o hlatholla gore Matsepe (1969) le R. R. Phasha (1994) ba na le go šomiša ditshwaotshwao dingwalong tša bona. Mehlala ya ditshwaotshwao tšeo še:

Tša gagwe di rotogela ka tsela ye (Phasha, 1994: 3)

... di tlile ka tsela ye (Matsepe, 1969: 3)

... di sepetše ka tsela ye (Matsepe, 1969: 65)

Groenewald o ruma ka go re bangwadi ba ba tloga ba kwana ka tirišo ya ditshwaotshwao le ge a sa hlaloše gore kwano yeo ke kwano fela goba ke ya khuetšo.

1.2.5 Mosidi, M. H.: *Khuetšo ya O. K. Matsepe go bangwadi ba Sesotho sa Leboa (1994)*

Lengwalonyakišišong le Mosidi o hlaloša ka fao Matsepe a hueditšego Lebopa le Phasha ka gona mo dingwalong tša Sepedi. O re khuetšo ya Matsepe go bangwadi bao e lebane le diteng, tikologo le mongwalelo.

1.2.5.1 Diteng

Ge a sekaseka khuetšo yeo e lebanego le diteng, Mosidi o re Matsepe o hueditše Lebopa le P. S. Phasha ka ditaba tšeo di lebanego le bogoši gammogo le bongaka le boloi.

Malebana le ditaba tša bogoši, Mosidi o re Matsepe o gatelela gore kgoši ke ngwana wa setšhaba, mola ka lehlakoreng le lengwe e le tatagosetšhaba. Taba ye e tšwelela dipading tše pedi tša Matsepe, e lego *Megokgo ya Bjoko* (1969) (Kgoši ke ngwana wa setšhaba) le *Lešitaphiri* (1963) (Kgoši ke tatagosetšhaba):

Magagešo, nna ke theeditše lena gore bontši bo reng ka gore le a tseba gore nna ke ngwana wa lena. Ke nyadišitšwe ke lena, ka gona ke theeditše lena. (Matsepe, 1969: 89)

Ke nnete gore kgoši ke rragosetšhaba ka gobane ka ntle ga gagwe o mongwe le o mongwe o tla itirela boithatelo a sa boife selo. Ke ka moo go thwego šako la hloka thobela ke mojano. (Matsepe, 1963: 68)

Mosidi o bolela gore Lebopa le yena o hlatsela go re kgoši ke kgoši ka batho ba gagwe. Taba yeo e bonala pukung ya gagwe ya go bitšwa *Motho wa Maloba* (1975: 5) ge kgoši Tau a thekgilwe ke setšhaba sa Sekgalaka:

Tau a ka be a se rotše, bjalo batho ba mo tseneletše fase ba re a se be a leka bošilo bjoo. A ga a bone gore setšhaba se botile yena go feta yo Leepa?

Ge a tšwela pele, Mosidi o hlaloša gore Phasha le yena o sa tiišetša gore kgoši ke kgoši ka setšhaba sa gagwe, gape ke tatagosetšhaba. Pading ya gagwe, e lego *Ntshwe* (1986: 2), Phasha o re Kgoši Legohu ge a bolela le setšhaba sa gagwe la mathomo o rile:

“Setšhaba sa ka”

O rile go realo gwa kwagala direto tša go mo reta, gwa kwagala legoa la go mo thabela, kgonthe a tla a ba bontšha gore ke ba gagwe.

Ge a akaretša ditaba tše, Mosidi o bolela gore Lebopa le Phasha ba kwana le Matsepe ka ga ditaba tšeo di lebanego le bogoši. Ka go realo, Matsepe o hueditše bangwadi bao ba babedi.

Mabapi le ditaba tšeo di amanago le bongaka le boloi, Mosidi o hlatholla gore go ya ka Matsepe, setulo sa bogoši le kgoši ka noši, di thekgilwe ke bongaka. Kgoši ka noši o swanetše go tseba ditaola mola gape go na le ngakakgolo ya motse le tshabedi ya lapa la mošate. Taba yeo e tlišetšwa go tšwa pading ya Matsepe ya go bitšwa *Tša ka Mafuri* (1974: 10):

O tsebe gore kgoši Ntillišeng o be a šetše a bone ka mahlo a nama le a mogopolo gammogo le a ditaola le a ditshebi gore woo motlogolwana wa gagwe ga a itokišetša go tla go nyala timamello ga gagwe.

Mosidi o tšwela pele ka go bolela gore Lebopa le yena, go swana le Matsepe, o ngwadile ka ga ditaba tša bongaka le boloi. Ditaba tšeo di tšwelela pukung ya Lebopa ya go bitšwa *Motho wa Maloba* (1975: 29), moo e lego gore bogoši bja Tau bo thekgilwe ka maleatlala ao a bego a dirwa ke Ngaka Tumedi. Ka ge bongaka bjoo bja Tumedi bo be bo hlakantšhitšwe le boloi, bo hlakodišitše Kgoši Tau mathateng ao a hlotšwego ke barwa ba gagwe:

Pele kgoro e bothana, Tau le Tumedi mesong ye menanana ke ge ba eya tlase le tletlolo ba gaša kgoro ka mefothwanafothwana yeo e tsebjago ke bona. Ge ba se no phetha bjalo Tumedi a ba a soba mobu wa gona a ya le wona mo go tsebago yena.

Mosidi o re le go Phasha go bjalo ka gobane ka pukung ya gagwe ya go bitšwa *Ntshwe* (1986: 14) o hlaloša gore le ge Kgoši Legohu a be a rakile mapudiphooko a tatagwe, semaka ke gore le yena o ile a ikhweletša ngaka ya gagwe yeo e bego e mo thekgile.

1.2.5.2 Tikologo

Mosidi o bolela gore Matsepe o hueditše Lebopa le Phasha ka tirišo ya tikologo, e lego nako le lefelo.

Ge a sekaseka nako yeo e tšwelelago ka go *Megokgo ya Bjoko* (1969), Mosidi o re Matsepe o tšweletša dinako tša ditiragalo bjalo ka nako ya komelelo, mosegare, bošego le nako ya histori, mohlala, ge Bathobaso ba thoma go kopana le Makgowa. Go ya pele o re tšona dinako tšeo di tšwelela ka go Lebopa (1975) le Phasha (1986).

Mosidi o hlaloša gore go na le kwano magareng ga bangwadi ba bararo bao, e lego Matsepe, Lebopa le Phasha, ka go realo go ka thwe ba hueditšwe ke tikologo ya bona ka ge nako yeo e sepelelana le tikologo.

Mosidi o re Matsepe (1969), Lebopa (1975) le Phasha (1986) ba ngwadile ka ga tikologo yeo e lebanego le selegae gobane boraro bja bangwadi bao ba ngwadile ka ga mešate, bongaka le boloi, dikoma, dithokgwa, bjalobjalo. Mosidi o re go ka se bolelwe ka khuetšo ge e lebane le mongwadi ka gobane bangwadi ba ba hueditšwe ke ditikologo tša bona.

1.2.5.3 Mongwalelo

Mosidi o hlatholla gore Matsepe o hueditše Lebopa le Phasha ka dipharologantšho tše pedi tša mongwalelo, e lego tirišo ya polelo le potšišoretoriki.

Ge a sekaseka dingwalo tša bangwadi ba bararo bao mabapi le polelo, Mosidi o bolela gore Matsepe (1969) o hueditše Lebopa (1975) le Phasha (1986) ka tirišo ya mafoko a makopana:

Matsepe (1969): Ka ge bjale re di kwele, sefate bana bešo.

Lebopa (1975): Le mmone ke mo kwele

Phasha (1986): Ba fihlile.

Mosidi o tšwela pele ka go re Matsepe o hueditše Lebopa le Phasha ka tirišo ya potšišoretoriki:

O hloma bjang Lefehlo bana bešo ge a dutše pheregehle etšwe a šupša ka marumo? (Matsepe, 1969: 9).

Na tlalo la kgoši le kile la bapolelwa kgakala boka phuthi? Bangwe bona ka moo ba tla tšama ba bolaya bakgomana ba tshepile go lefa. Ledwaba o tla dira eng ge a bona di eba bjalo? (Lebopa, 1975: 83).

Ke kgoši mang yona ye e rego o sa ipshina ka ditoro tša lapa la gago e tle e go tsoše ka la gore ntšhutelele ka ge mosadi wa gago a roga kgoši? Ke kgoši mang yeo e rego e re o ruile putšane tše pedi a tle a di gogole ka la gore molata ga a swanela go huma gobane ge a ka huma o tla nyatša marena? (Phasha, 1986: 25).

Tshekatsheko ya Mosidi e lebane le khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba babedi fela, e lego Lebopa le Phasha. Khuetšo yeo ya gagwe (Matsepe) go bangwadi bao ba babedi e nepiša kudu diteng. Ga go tshekatsheko yeo e lebanego le thulaganyo. Ge e le nyakišišo yeo e lebanego le khuetšo ya mongwalelo ga se yeo e tseneletšego ka gobane tlhalošo ya kgopolo ya

mongwalelo e a hlaela. Groenewald (2000: 62) ge a bolela ka ga dipharologantšho tša mongwalelo o re:

“... dit is inderdaad so dat die linguistiese besonderhede - selfs die afwesigheid daarvan! - wat by teksverklaring ter sake is, tydens die stylondersoek dikwels ook as stylkenmerke raakgevat en geïnterpreteer word.”

**1.2.6 Mampa, S. M.: *The Study of Themes and Expressions in the Poetry*
H. M. L. Lentsoane (1992)**

Mampa mo lengwalonyakišišong la gagwe o hlaloša gore Lentsoane, bjalo ka mongwadi wa direto, o hueditšwe ke direto tša bangwadi ba bangwe ba theto bjalo ka Matsepe. O tšwela pele go hlaloša gore Lentsoane o ithutile dithekniki tša go swana le tshwantšhišo, tshwantšhanyo, mothofatšo, pheteletšo, kemedi, kgegeo, bjalobjalo, go tšwa diretong tša Matsepe. O bolela gore tšona dithekniki tšeo di hwetšwa dipukung tša direto tša Lentsoane, e lego *Direto tša mang la mang* (1971), *Ga se ya lešaka le* (1973), *Mokgako* (1975), *Ihlo la Moreti* (1981) le *Kgogamašego* (1988).

Le ge Mampa e le yena a nnoši a sekasekilego khuetšo ya Matsepe go Lentsoane malebana le theto, nyakišišo ya gagwe e lebane le merero le polelo fela. Diteng tša direto tša gagwe di lebane le merero ya ditaba tša sebjalebjae, mola ya Matsepe e lebane le setšo. Ge e le kwano ya polelo magareng ga Matsepe le Lentsoane ke ya sewelo.

1.2.7 Kakaretšo

Dinyakišišo tša Serudu (1993 le 1985), Serudu le ba bangwe (1994) le Mosidi (1994) di nepiša kudu diteng mo khuetšong ya Matsepe go bangwadi ba bafsa. Le ge ditshekatsheko tšeo tša bona di nepiša diteng, eupša ga se tšeo di tseneletšego ka gobane ga go mehlala yeo e filwego go šitlela maemo a bona a khuetšo, ge e se fela Mosidi. Serudu le ba bangwe (1994) le Groenewald (1998) ba nyakišišitše ka ga khuetšo yeo e lebanego le thulaganyo, eupša le yona ga se yeo e tseneletšego ka gobane ba eno katsola mehlalana e se mekae go gatelela ditaba tšeo tša bona. Ge e le letlalo la mongwalelo lona le sekasekilwe ke Mosidi le ge a eno okola ka godimo.

Khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba direto tša Sepedi e tsinketšwe ke Mampa fela. Tshekatsheko yeo le yona e nepiša matlalo a mabedi a sengwalo fela, e lego letlalo la diteng (merero) le la mongwalelo (polelo). Le ge a dirile dinyakišišo ka matlalo ao eupša ga se ditshekatsheko tša go tsenelela, ebile ga se tšeo di kgotsofatšago.

1.2.8 Nepišo

Lengwalonyakišišo le le ya go dira nyakišišo ye e tseneletšego mabapi le:

- bokgoni/bogolo/tumo ya Matsepe ge e le motho/mongwadi
- se babadi ba se ratago (ke ka lebaka la eng ba rata ditaba tša diteng tše di itšego)
- thulaganyo

1.3 KAMANO YA MONGWADI, SENGWALO LE MMADI

Van Luxemburg, Bal le Weststeijn (1982: 138) ba swantšha sengwalo le poledišano ge ba re:

“De zender van de tekst (boodschap) is de schrijver en de ontvanger, van der ontvanger van de boodschap is de leser”.

Mojalefa (1995: 32) o gatelela taba yeo, fela o oketša se sengwe ka go re le tebelelo le maikutlo a mongwadi, e lego mongwalelo wa gagwe, di lemogwa ke mmadi. O iša pele ka go re seo go bolelwago ka sona se laolwa ke mongwadi.

Nyalelano gare ga dikgopolo tše tharo tše, e lego mongwadi, sengwalo le mmadi ke ya go re mongwadi o fetišetša molaetša go mmadi ka tsela ya sengwalo. Ke go re ge mongwadi a sa ngwale, sengwalo se ka se be gona gomme mmadi a ka se kwe ditaba tše mongwadi a swanetšego go mmošša tšona.

Mareo a, ka ge a le bohlokwa mo nyakišišong ye, a tlo hlalošwa ka ge a amana le nyakišišo ye.

1.3.1 Mongwadi

Mongwadi o ngwala/bolela sengwalo (Mojalefa, 1995: 35). Ge a tšwetša kgopolo ye pele, Meyer (1990: 113) o bolela gore mongwadi o ngwalela batho (babadi):

Die outeur se taak is gewortel in die bestaan van moraal en is nie net beperk tot estetika nie. Die gemeenskap wil weet en kennis neem, alhoewel hy nie altyd so ‘n behoefte sal erken nie.

Kgopolo ye, mongwadi, e lebane le mongwadi bjalo ka motho wa nnete yo a bego a phela nakong ye e itšego. Histori ya boitemogelo bja gagwe e lebane

le mabaka ao a bego a phela go ona. Ka go realo, go ka thwe boitemogelo bja gagwe bja go ngwala bo laolwa ke mabaka ao a phelago go ona. Ke go re mongwadi o ngwala ka dilo tšeo a di tsebago. Ke dilo tšeo di hwetšwago tikologong ya gagwe gammogo le tšeo a di kwelego ebilego di mo diragaletše, le ge e ka ba setšo seo se lebanego le ditlwaelo tša motho. Tšona ditaba tše ke sengwalo gomme ka tšona o itswalanya le mmadi.

Kgopolo ye ya mongwadi e bohlokwa mo nyakišišong ye ka gobane e ya go hlokomela Matsepe bjalo ka mongwadi yoo a hueditšego bangwadi ba bangwe ba dingwalo tša Sepedi. Matsepe bjalo ka mongwadi o na le boitemogelo bja tšeo a ngwalago ka ga tšona ka gobane tšona tšeo o di hwetša tikologong le mabakeng ao a phelago go ona. Ka go realo, monyakišiši o tlo lemoga khuetšo ya Matsepe ge e hlokomela/šetša mabaka ao Matsepe a bego a phela go ona ka gobane boitemogelo bja gagwe bo bopša ke ona.

1.3.2 Mmadi

Go ya ka Mojalefa (1995: 56) mmadi ke yena a amogelago seo mongwadi a se romelago go yena. Go ka thwe, mmadi ke moamogedi wa sengwalo. Bjalo ka mongwadi, mmadi le yena ke motho yo a phelago nakong ye e itšego ka tlase ga mabaka a a rilego. Le yena boitemogelo bja gagwe bja go bala bo laolwa ke mabaka ao a phelago go ona. Gore mmadi a tle a kwešiše sengwalo seo a se balago, ke ge a ka kwešiša mabaka ao mongwadi a ngwadilego ka tlase ga ona. Ka go realo, o tla re sengwalo seo se a kgahliša ka ge a bala ka ga ditaba tša nnete tšeo a di tsebago, ebilego di amana le bophelo bja nako yeo yena le mongwadi ba phelago go yona. Ke ka lebaka leo boVan Luxemburg (1982: 174) ba bolelago gore seo se lebanego thwii le mongwadi gape se lebane thwii le mmadi ka lebaka la kamano yeo ya go tiišetšwa ke mongwadi.

BoVan Luxemburg (1982: 110) ba tšwela pele ka go fa mehuta ye mene ya babadi, e lego mmadikakaretšo, mmadimonyakišiši, mmadimoanegi le mmadithekniki.

Le ge go na le mehuta ye mene ya babadi, nyakišišo ye e ya go šomiša mmadimonyakišiši ('*werklike lezer*') ge go sekasekwa khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ba Sepedi. BoVan Luxemburg (1982: 110) ba bolela gore mmadimonyakišiši ke motho wa go nyakurela sengwalo. Ke go re ke monyakišiši wa go sekaseka sengwalo ka botlalo ka leihlo la nyakišišo. Yena mmadi yoo go ya ka Booth (1961: 745) '*(he) chooses consciously or unconsciously what we read, we infer him as an ideal literary created version of real man, he is the sum of his choice*'.

Ge go rungwa go ka thwe mongwadi le mmadi ga se dikgopolo tša teori, eupša ke batho ba nama, bao ba phelago bjalo ka nna le wena. Ba na le letšatši la go belegwa, ebile ba na le letšatši la go hlokofala bjalo ka batho ba bangwe bao ba phelago. Dikgopolo tše bobedi di bohlokwa mo nyakišišong ye ya khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe: ke go re Matsepe ke mongwadi mola mmadi e le monyakišiši yoo a nyakišišago ka ga khuetšo yeo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ba Sepedi.

1.3.3 Sengwalo

Van Luxemburg, Bal le Weststeijn (1982: 34) ba hlatholla sengwalo gore ke:

Onder teksten verstaan we taaluitingen, die inhoudelijk, syntactisch en pragmatisch een eenheid vormen. In de praktijk van die literatuurwetenschap beperken we ons tot geschreven teksten. Daarvoor is echter slechts een praktisch argument aan te voeren; theoretisch gezien zijn ook mondeling taaluitingen

die een geheel vormen teksten. Die eenheid die in deze definitie wordt vereist moet nader worden bepaal.

Groenewald (1993: 4) o oketša tšeo di boletšwego ke boVan Luxemburg ka go hlaloša sebopego sa sengwalo ka go se swantšha le legaba la eie leo le nago le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Lengwalonyakišišo le le yo hlaloša dikgopolo tšeo.

1.3.3.1 Diteng

Groenewald (1993: 4) o bolela gore diteng ke letlalo la mathomo la sengwalo. O tšwela pele ka go hlatholla gore kgopolo ye e lebane le ge ditaba di lemogwa ka botšona pele ga ge mongwadi a ngwala ka ga tšona. Ke ka lebaka leo Chatman (1978: 19-20) a thekgago polelo yeo ya Groenewald ka go re:

The “fable” (fabula), or basic story is the sum total of events to be related in the narrative ... fable is the set of events tied together which are communicated to us in the course of work.

Rimmon-Kenan (1983: 3) o tiiša seo se bolelwago ke Chatman ka gore tšona ditaba tšeo tša diteng di beakantšwe go ya ka tatelano ya tšona ya tlhago. Mohlala (1994: 25) o tlaleletša Rimmon-Kenan ka gore tšona ditiragalo tše tša go šalana morago di na le tebanyo le sererwa. Kgatla (2000: 23) le Mathibe (2001: 1) ba tšwetša taba yeo pele ka gore sererwa seo ke sona se kgokaganyago le go logaganya ditaba tša diteng. Ka go realo, sererwa ke kokwane ye bohlokwa ya diteng.

Ge a hlaloša sererwa, Serudu (1987: 43) o bolela gore:

Mo re šupa seo mongwadi a ngwalago goba a bolelago ka sona. Go swana le ge ke re: Taba/sererwa sa pitšo ye e be e le mathata a tlhalano.

Lebaka (1999: 10) o hlatsela seo se bolelwago ke Serudu ka go re sererwa ke motheo wa kokwane ya ditaba tšeo tša diteng gore di bope taba e tee ya go kgwahla. Ke ka lebaka leo Phala (1999: 9) a bolelago gore se bohlokwa sengwalong se sengwe le se sengwe ka ge se thuša mmadi go kwešiša diteng tša sengwalo seo a se balago/bolelago.

Marggraff (1994: 61-62) o re mošomo wa sererwa o amana le go hwetša tlhalošo ya ditiragalo. Go tšwela pele o re modiro wo mongwe wa sererwa ke go laola dielemente ka moka tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo. Mojalefa (1996: 3) o tšweletša meholo ye mengwe ya sererwa, e lego go re:

- Sererwa se kgokagantšha ditiragalo
- Se laola ditiragalo
- Mongwadi o phetha moo ditaba di thomago le moo di felelago gona. Sephetho seo se laolwa ke sererwa.
- Sererwa se lemoša mmadi ditiragalokgolo le baanegwagolo

Go ka rungwa ka gore letlalo la diteng le bohlokwa mo nyakišišong ye ka ge khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe e lebane le ditaba tšeo ba di ngwadilego. Ditaba tšeo ke diteng.

1.3.3.2 Thulaganyo

Forster (1927: 116) o hlaloša gore thulaganyo ke peakanyo ya ditiragalo go ya ka fao di latelanago ka gona. O'Toole (1982: 5-6) o tlaletša seo se bolelwago ke mosekaseki yo ka go re:

It is a causal unfolding of the narrative, degree to which actions, thought and impulses, are motivated, i.e. related to each other in terms of cause and effect, either through deliberate, sometimes, clues left by the author, or through our own construction of the most probable motivation.

Ke ka lebaka leo Notestein (1974: 52) a thekgago polelo ya O'Toole ka go bolela gore ge ditaba tša diteng di neeletšana ke gona ge di rulaganywa. Groenewald (1991: 22) o tlaeletša taba yeo ka go hlaloša gore ge ditaba tšeo di beakanywa di lebanywa le maikemišetšo a mongwadi. O tšwela pele go hlatholla gore yona tebanyo yeo ya mongwadi e bitšwa moko wa ditaba.

Culler (1977: 224) o hlaloša moko wa ditaba ka go re:

Theme is not the result of specific set of elements but rather the name we give to forms of unity we give discern in the text or to ways we succeed in making various codes come together and coheres.

Mojalefa (1995: 27) o tiišetša seo se boletšwego ke Culler ka gore moko wa ditaba ke thuto yeo mongwadi a ratago go e lemoša mmadi ge a tlo ngwala sengwalo.

Mathibe (2001: 5) o hlatholla mošomo wa moko wa ditaba ka go re o kgokagantšha ditaba tša thulaganyo gore e be ngatana e tee. Go ya pele Groenewald (1993: 4) le yena o bolela gore mohola wo mongwe gape wa moko wa ditaba ke go swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane.

1.3.3.3 Thekniki

Kerkhoff (1962: 16) o hlaloša gore thekniki ke seo se bonwago, seo se tlogo kgona go šomišwa go tšweletša seo se bolelwago. Go iša pele, Mojalefa (1995: 128) o bolela gore ka go šomiša thekniki, mongwadi o kgona go tšweletša tebanyo ya gagwe. Marshall McLuthan (Lazarus le Smith, 1983: 289) o tiiša taba yeo ka gore seo mongwadi a se bolelago ka go ngwala, le ka wona mokgwa woo a se boletšego ka wona go ngwala, ke yona thekniki. Mark Schorer (Lazarus le Smith, 1983: 288) o tšwetša kgopolo yeo pele ka go re:

*(it) may well become the discipline that leads writers
to discover what they have to say.*

Go ka akaretšwa kgopolo yeo ka gore thekniki ke mokgwa woo o akantšwego ('*deliberate procedure*') wa go ngwala sengwalo (Fowler, 1987: 244). Nyakišišo yona e gatelela gore thekniki ke mokgwa wa go amanya phapantšho ya mongwalelo le ye mengwe, go tšwetša moko wa ditaba pele. Ke ka lona lebaka leo phapantšho ya mongwalelo e lemogegago fela ge monyakišiši, le ge e le mmadi, ba šetše ba lemogile molaetša wa mongwadi. Godimo ga fao go tlo lemogwa gape gore ebile go na le dithekniki tša thulaganyo.

Mathibe (2001: 53) o hlaloša gore thekniki e na le mohola wo o rilego sengwalong. Mojalefa (1995: 125) o hlatholla gore ge mongwadi a diriša thekniki o kgona go hlagiša tebanyo ya gagwe. Ke ka fao Cohen (1973: 9) a kgonthišišago taba yeo ka gore ka thekniki mmadi o kgona go lemoga ka fao a bopago baanegwa ba gagwe ka gona.

Groenewald (1993: 17) le Mojalefa (1995: 158) ba akaretša dikgopolo tše tša thekniki ka go di nepiša le mohola wa yona thulaganyong ya ditaba. Ba iša pele go fa mediro ye mebedi ya thekniki ka go re:

- E gatelela, e godiša ebile e tliša kgopolo ye e itšego
- E lebanya kgopolo yeo le tebanyo ya mongwadi

Go rungwa ka go bolela gore ditaba tša diteng di ka rulaganywa ka mokgwa wo o rilego, wo o tšweletšago maikemišetšo a mongwadi. Ke ka tsela yeo Groenewald (1993: 17) a bolelago gore mokgwa wo o bitšwa thekniki. Ke ka lona lebaka leo a hlalošago thulaganyo ka go re ke tlhopho ya dithekniki ge di amana seng sa tšona. Yona taba yeo e bolela gore thekniki ye nngwe le ye nngwe e nepiša moko wa ditaba.

Ge go rungwa ditaba tše tša thulaganyo go ka thwe thulaganyo ke tsela yeo mongwadi a e latelago ge a rulaganya ditaba tša diteng go tšweletša molaetša wa gagwe go babadi. Yona peakanyo yeo ya ditaba e laolwa ke moko wa ditaba ka ge o lebane le tebanyo ya mongwadi: ke go re seo mongwadi a se lebantšego ge a tlo ngwala puku.

Tlhalošo ya thulaganyo e bohlokwa tshekatshekong ye ka gobane ditaba/ditiragalo tše mongwadi a di rulaganyago di ka no ba di na le lefetla la khuetšo go mongwadi yo mongwe. Ke go re mongwadi a ka huetša yo mongwe ka thulaganyo ya ditaba.

1.3.3.4 Mongwalelo

Groenewald (1993: 5) o hlaloša gore letlalo la mongwalelo le bonagatša sengwalo gore se lemogwe gabonolo ke mmadi. Lucas (1974: 49) yena o amanya mongwalelo le polelo:

Style is a means by which a human being gains contact with others, it is, personality, character embodied in speech.

Groenewald (1993: 5) o hlatholla gore kgokagano yeo Lucas a bolelago ka yona, e lemogwa ka polelo ya mongwadi. Ka polelo yeo mmadi o kwešiša sengwalo. Phala (1999: 12) o re polelo yeo ya mongwadi e lemogwa ka tirišo ya mantšu, diema, dika, dikapolelo le dikarolo tše dingwe tša polelo. Go tšwela pele, mongwalelo o lebane le polelo ye e bontšhago tebelelo le maikutlo tseo di tšweletšago moko wa ditaba (Kgatla, 2000: 25). Ke ka lebaka leo Mathibe a tiišetšago taba ye ka go re mongwalelo o laolwa ke atmosfere yeo e tšwetšago moko wa ditaba pele.

Beckson le Ganz (1961: 20) ba hlatholla atmosfere ka go re:

The mood which is established by the totality of the literary work.

Thobakgale (1996: 95) o tšwetša taba ye pele ka go re atmosfere ke maikutlo ao a tanyago dikwi tša mmadi ge a bala modiro wa bokgabo. E ka ba moya wa lethabo, wa manyami, wa bonaba, le ge e ka ba wa segwera. Scott (1967: 27) o tlaleletša ka gore atmosfere e tšweletšwa ke tikologo, nako le mabaka ao baanegwa ba phelago ka tlase ga ona.

Ge Mojalefa (1996: 19) a akaretša kgopolo ya mongwalelo o re wona o laolwa ke maikutlo ao a tšwetšago pele tebanyo ya mongwadi, e lego maatlakgogedi, gore mmadi a tšwele pele ka go bala sengwalo.

Ge go ahlaahlwa mongwalelo go tla lemogwa polelo: ke go re polelo e bohlokwa ka gobane mongwalelo o theilwe godimo ga yona. Ke yona polelo yeo e tiišago moko wa ditaba. Ke yona polelo yeo mongwadi a dirago

segwera le mmadi ka gobane mongwalelo o tšweletša khuduego. Go gatelelwa gore mongwalelo ga o laolwe ke dikapolelo fela, eupša o laolwa le ke khuduego le maikutlo tšeo di tšwetšago moko wa ditaba pele.

Lengwalonyakišišong le, mongwalelo o bohlokwa ka gobane go ya go lekolwa ge e ka ba mongwalelo wa Matsepe ke ye nngwe ya dikokwane tša go laola khuetšo bangwading ba bangwe ba Sepedi.

1.4 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO

Nyakišišo e kgethile mekgwa ye meraro ya nyakišo, e lego (a) mokgwa wa go bapetša, (b) mokgwa wa go hlaloša le (c) mokgwa wa go hlatholla.

1.4.1 Mokgwa wa go bapetša

Ge a hlaloša go bapetša, boStassen (1995: 24) ba re:

Thus, a case of comparison of inequality minimally involves three things: a gradable predicative scale, which represents the property on which the comparison is made, and two concepts, one of which represents the standard against which the other is measured and found to be unequal.

Wales (1993: 220) yena o nepiša papetšo ge e lebane le dingwalo ka go re ke tswalano yeo e bonalago magareng ga dingwalo tša ditšhaba tšeo di fapanego. Harris (1992: 175) o tlaleletša ka gore kamano yeo e lemogwa ge dikgopolo goba diphapantšho tša dingwalo tšeo di rilego e ka tšwelela dingwalong tše dingwe. Nyalelano yeo ya dingwalo e lemogwa ka tirišo ya mantšu, dika, phetolelo, kgegeo, kekišo le dikarolo tše dingwe tša polelo, (Swanepoel, 1990: 42 le Baldick, 1990: 42). Ge ba tšwetša kgopolo yeo pele Graig le ba

bangwe (1994: 22) ba gatelela gape ponagalo ya phapano ya go bapetša ka gobane ba re maikemišetšo a papetšo a lebane le ka fao dilo di swanago ebilego di fapanago ka gona. Kgatla (2000: 16) o tliša taba yeo ka go re:

Tšeo di kwanago di bopa sehlopha. Ge go bapetšwa dikanegelokopana tšeo go lemogwa gore go na le tšeo di sa kwanego le sehlopha seo. Tšona tšeo di sa kwanego le tša sehlopha sa pele di tlo bapetšwa. Tšeo di kwanago e tlo ba sehlopha sa bobedi. Tšeo di fapanago le tšeo di tlo bapetšwa gore tše di kwanago e be sehlopha sa boraro, go fihlela go sa hlwe go na le phapano goba kwano.

Mokgwa wo wa go bapetša o bohlokwa mo nyakišišong ye ka gobane dikgopolo ka moka tšeo di tswalanago le khuetšo di ile go bapetšwa le yona. Lebaka la bobedi ke gore dingwalo tša Matsepe di ile go bapetšwa le tša bangwadi ba bangwe ba Sepedi go bona ka fao a ba hueditšego ka gona.

1.4.2 Mokgwa wa go hlaloša

Shiple (1968: 92) o hlaloša go hlaloša ka go re:

When a discourse is based upon relatively specialized and organized of theory, such as literary criticism, it generally contains certain sentences that supply, or stabilize, or clarify meaning of some of its most important terms.

Holman (1998: 148) o tšwetša pele polelo yeo ya Shipley ka go re tlhalošo yeo ya mareo e swanetše go ba ye kopana yeo go ya ka boLazarus (1983: 83) e nyalanago le go tsebja ga tlhalošo yeo e amegago.

Go ka hlalošwa sebopego, seemo goba kamano ya selo se tee se se itšego le tše dingwe, (Serudu, 1987: 25). Go ya pele boLazarus (1983: 83-4) ba fa ditsela tšeo go hlaloša go ka lemogwago ka tšona:

- Go hlaloša selo ka go se bontšha goba go se šupa
- Go hlaloša selo ka go fa mehlala ya sona
- Go hlaloša selo ka go fa diponagalo tša sona
- Go hlaloša selo ka go fa mešomo ya sona
- Go hlaloša selo ka go fa merero ya selo seo
- Go hlaloša selo ka go fa tloholego ya selo seo

Shiple (1968: 92) o tšwela pele ka go fa mehuta ye mebedi ye bohlokwa ya go hlaloša, e lego (a) mokgwa wa go hlaloša tirišo ya kgonthe ya mareo le (b) mokgwa wa tirišo ya lebakanyana ya mareo go hlaloša dikgopolo tše di rilego moo mabakeng a a itšego a go fapana.

Shiple o re tirišo ya kgonthe ya mareo e lebane le ka fao lentšu le šomišwago ka gona ge batho ba bolela polelo ya mehleng goba go ka hlathollwa mantšu a a rilego ge a dirišwa ke sehlopha se se itšego sa batho, bjalo ka basekaseki ba dingwalo. O re ditlhalošo tša mohuta wo wa go hlaloša di ka bitšwa (a) tša go hlaloša pego (*'reported definitions'*), (b) tša go hlaloša ditlhalošo (*'descriptive definitions'*) goba (c) tša go hlaloša lereo (*'lexical definitions'*).

Malebana le mokgwa wa go hlaloša tirišo ya lebakanyana ya mareo Shiple o bolela gore tlhalošo ya mareo/mantšu e fiwa maemo/mešomo ye mefsa. Ke go re lentšu/lereo le lefsa le tšweletšwa go phethagatša morero wo o itšego poledišanong yeo e rilego goba mererong ye e rilego ya polelo. Ditlhalošo tša mohuta wo o di arola ka dikarolo tše di latelago, e lego (a) ditlhalošo tšeo di bontšhwago (*'stipulated definitions'*), (b) tšeo di laelago (*'prescriptive definitions'*), (c) tšeo di lebanego le molao (*'legislative definitions'*), (d) tšeo di

bontšhago boithaopo ('voluntary definitions'), le (e) tša go se itokišetše ('impromptu definitions').

1.4.3 Mokgwa wa go hlatholla

Go hlatholla ke go hlaloša selo ka botlalo, (Hirsch, 1967: 136). Serudu (1987: 25) o tšwetša pele kgopolo ye ka go e amanya le kwešišo, ke go re go hlatholla sengwalo go nyalelana le kwešišo ya sona. Ge a tiiša se Wales (1993: 256) o re:

In a basic sense, it means understanding; understanding language of a text and understanding its meaning and theme(s).

Melaetša yeo e ka utollwa ke tirišo ya mantšu, mafoko le dikarolwana tše dingwe tša sengwalo ka mokgwa wa tlathollo (Harris, 1992: 182).

Hawthorn (2000: 179) o tšweletša ponagalo ye nngwe gape ya tlathollo: ge go hlathollwa sengwalo, go tšweletšwa tlhalošo ya sona pepeneneng ka tsela ya go se sekaseka, go se akaretša ka ditemana, go se bapetša le dingwalo tše dingwe goba go se ahlaahla ka kakaretšo. Go tiišetša tšeo di bolelwago ke Hawthorn, Abrams (1999: 127) o re:

To interpret a work of literature is to make clear the artistic and purport the overall work of which the language serves as the medium.

Lekganyane (2002: 8) o akaretša go hlatholla ka go go lebanya le mešomo ya dipharologantšho tša sehlalošwa.

Le ge mohlomongwe mareo a mabedi a, e lego 'go hlaloša' le 'go hlatholla' a ka bonagala o ka re ke dikgopolo tše di swanago goba mahlalošetšagotee, mo nyakišišong ye dikgopolo tše di ya go dirišwa bjalo ka mareo ao a fapanago ka gobane go ya go hlalošwa mareo le go hlatholla dikgopolo tše di amanago le khuetšo ya Matsepe dingwalong tša Sepedi.

1.5 TSHEPEDIŠO YA DITABA

Mo kgaolong ye ge go bolelwa ka matseno go gateletšwe mathata ao a lebanego le khuetšo ya Ramaila le ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ba Sepedi.

Maikemišetšo a nyakišišo ye ke go rarolla mathata ao ka go sekaseka khuetšo yeo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ba Sepedi le go ahlaahla dikokwane tše di laolago khuetšo.

Go iša pele go kgethilwe mekgwa ye meraro yeo e lebanego le tharollo ya mathata ao a khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba Sepedi, e lego go bapetša, go hlaloša le go hlatholla.

Kgaolong ya bobedi go ya go hlokomelwa kwano bjalo ka kgopolo yeo e tswalanego kudu le khuetšo. Gona go ya go lekolwa tebelelo ya kwano le mehuta ya yona.

Kgaolong ya boraro go yo hlalošwa khuetšo le dikgopolo tše e nyalelanago le tšona, e lego kekišo, khutšo, le phetolelo. Go ya go hlokomelwa gape ka fao dikgopolo tše di fapanago ka gona.

Kgaolo ya bone e ya go hlaloša tša bophelo bja Matsepe, bokgoni bja gagwe le khuetšo ya gagwe go bangwadi ba bangwe yeo e lebanego le letlalo la diteng.

Kgaolong ya bohlano go yo tsinkelwa khuetšo ya Matsepe ge e lebane le thulaganyo I. Gona moo go thulanyo go yo hlokomelwa khuetšo ge e amanywa le tirišo ya maina le thulaganyo ya direto.

Kgaolo ya boselela e hlaloša thulaganyo II yeo e nepišago khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ge e nepiša polelo. Polelo yeo e yo lebaganywa le tirišo ya filosofi le kwano ya mafokwana.

Kgaolo ya bošupa e ruma dikgaolo tše tše tshela ka moka tša nyakišišo ye. Go tšwela pele go yo rungwa ka khuetšo ya Matsepe go Rafapa, khuetšo ya tikologo le bohlokwa bja Matsepe.

KGAOLO YA BOBEDI

2.1 KWANO

2.1.1 Matseno

Ge go sekasekwa kgaolo ya bobedi kwano e ya go nepišwa ka go latela lenaneo le:

- Kwano ke eng?
- Tebelelo ya kwano dingwalong.
- Mehuta ya kwano.
- Kakaretšo.

2.1.2 Kwano ke eng?

Sjöberg (1972: 72) o hlaloša kwano bjalo ka tshwano ya dipharologantšho ye motho a ka itemogelago yona gare ga dilo, diphapantšho goba mešomo. Falkowski (1995: 59) o tlaleletša tlhalošo yeo ya Sjöberg ka go re:

Similarity is determined by the physical structure of compared stimuli on the one hand and subject's sensory limitations on the other

Seo se gatelelwago ke polelo ye ke go re kwano e ka lemogwa ka sebopego sa selo goba ka dipharologantšho tša go se bonwe ka mahlo eupša tše di ka lemogwago ka go šomiša dikwi tše dingwe. *Webster Unabridged Dictionary* (Levin 1997: 1637) e tiišetša ditlhalošo tša ka godimo ka go re kwano ke tshwano yeo e lego gona gare ga dilo goba batho ba babedi goba go feta fao. Kwano yeo e šupa go swana ga dilo go ya ka fao di bonalago ka gona. Ke go re e ka ba kwano yeo e bonalago thwii goba yeo e ka šomišwago go gopotša

motho ka ga selo se sengwe sa go swana le seo se swantšhwago le sona. Lantemann le Feger (1980: 12) ba oketša pharologantšho yeo ka go bolela gore go na le ditsela tša go fapana tšeo kwano e ka lemogwago ka tšona :

- go lekanyetša dilo tše pedi
- go kgethologanya dilo
- go nyalana ga dilo
- go hlopha dilo ka tsela ya go ntšha diphošo
- go kwana ga ditiragalo

Go ka rungwa ka gore kwano ke tswalano ya dipharologantšho tša dilo/batho tšeo di bapetšwago ka tsela ya go bonala thwii goba ya go širela

2.1.3 Tebelelo ya kwano dingwalong

Ge tebelelo ya kwano e eya go hlalošwa go swanetše go hlokomelwa:

- Tebelemekakaretšo ya kwano
- Tebelelo le sebopego sa sengwalo

2.1.3.1 Tebelemekakaretšo ya kwano

Barenblatt (1979: 25) o hlaloša tebelemekakaretšo ya kwano dingwalong ka go re:

*Phenomena are called **similar** if they differ only in the numerical values governing parameters and moreover so that the corresponding dimensionless quantities... for them to coincide. In connection with this definition of similar phenomena, dimensionless quantities... are called similarity parameters. Let us consider two*

similar phenomena, one of which will be understood that this terminology is just convention. For both phenomena there is some relation of the form...where the function...is the same in both cases by the definition of similar phenomena, but the numerical values of the governing parameters... are different.

Polelo ye e gatelela gore ge dilo tše pedi di kwana goba di swana ka sebopego gona go bolelwa ka kwano. Ge a tšwetša pele kgopolo ye Apostol (1990: 5) o bolela gore kwano ya dikhutlotharo ke kgopolo ye bonolo yeo e dirišwago ka mehla mo tirišong ya Geometri. Dikhutlhotharo tše di na le sebopego sa go swana ka gobane dikhutlo tša go fana difahlego di a lekana le ge di ka fapana ka bogolo goba botelele bja mahlakore a go lebana ka go lekana.

Taba yeo e bolela gore dikhutlotharo tša go kwana di ka ba le sebopego sa go swana eupša di ka fapana ka bogolo. Ge di na le sebopego le bogolo tša go swana gona di a kwana. Ge khutlo e tee e ka fetolwa maemo ka ntle ga go fetošā (ma)botelele bja mahlakore a yona gona go ka fihlelelwa kwano ya khutlotharo yeo. Ke ka fao go ka thwego, dikhutlotharo ka moka di a kwana ka gobane di swana.

Ge ba kgonthišā polelo ya Apostol, Bolt le Hobbs (1998: 129) ba tšweletša mohlala wo mongwe go tiišā tshwano/kwano ka go e nepišā le dilo tša go kwana ka sebopego le ge di fapana ka bogolo. Ba hlalošā gore le ge dinepe (diswantšho) tše pedi di sa lekane ka bogolo eupša e le senepe/seswantšho se tee: senepe sa go godišwa le sa go se godišwe, dipharologantšho tša dinepe tše pedi tše di ka se fetošē sebopego le ge di fetana ka bogolo ka gobane dinepe tše ke tšweletšo ya selo se tee sa go ba le dipharologantšho tša go swana. Goodman (1976: 74) o tiišetšā taba ye ka go re seswantšho se ba gona ge go na le selo seo se swantšhitšwego ka sona. Ka go realo, seswantšho se tswalwa ke go tšweletšā dipharologantšho tša selo seo se swantšhitšwego ka

sona. Tšona dipharologantšho tšeo ke tšona di tšweletšago kwano magareng ga seswantšho seo le selo se swantšhitšwego le sona.

Ka fao seswantšho le selo seo se tšweletšago seswantšho seo ke dilo tše pedi tšeo di hlalošago tshwano yeo e gatelelago tswalano yeo e rilego magareng ga dilo tše pedi tšeo. Ke go re ge go bapetšwa dilo tše pedi tšeo (selo le seswantšho sa sona) gona go tla lemogwa gore seswantšho seo se emela selo seo se swanago le sona, mola ka lehlakoreng le lengwe selo seo se sa emele seswantšho sa sona. Rateori yo o gatelela gore, mohlala, seswantšho sa Matsepe goba Ramaila se emela Matsepe goba Ramaila, eupša Matsepe goba Ramaila ba ka se emele diswantšho tša bona. Se bohlokwa seo se bolelwago ke go re go na le kwano magareng ga boMatsepe le diswantšho tša bona. Ge seswantšho seo se emela selo, gona seswantšho seo se tšwelela bjalo ka seka sa selo seo. Kwano e ka se be gona gare ga selo le seswantšho sa sona ge e le gore selo seo se swantšhwago ga se tsebje.

Go ka rungwa ka go re le ge Barenblatt, Apostol, boBolt le Goodman ba hlaloša kwano yeo ka go e amanya le Mmetse le diswantšho, fela tlhalošo yeo e bohlokwa kudu le mo go Thutadingwalo ka gobane kwano goba tshwano ye bjalo e ka tšweletšwa mererong ya dingwalo.

2.1.3.2 Tebelelo le sebopego sa sengwalo

Go ya go lekolwa ka fao basekaseki ba dingwalo ba amantšhago kwano le matlalo a mararo a sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Ge ba ahlaahla kwano ka go e lebanya le letlalo la diteng, Groenewald (*Nkadimeng se Verteller, E.B. van Wyk Festschrift*, 1993) le Thobakgale (*Tshekatsheko ya dikanegelokopana ka S.N. Nkadimeng*, 1996) ba bontšha gore Nkadimeng (*Mmantšhaotlogele*, 1985) le Serote (*Molato*, 1945) ba kwana ka ditaba tša go amana le letlalo la mathomo la sengwalo, e lego la diteng. Le

ge e le gore bangwadi ba ba fapana ka tebelelo ya Sekriste le setšo fela kwano ye kgolo magareng ga bona ke yeo e lebanego le diteng tša dingwalo tša bona ka gobane bobedi ba anega ka ga ditiragalo tša Sekriste le setšo.

Ge a sekaseka direto tša Ratlabala ('Lehu' le 'Polokong') go tšwa kgoboketšong ya direto ya *Ithute direto* (1967) le Lentsoane ('Matšoba') go tšwa go kgoboketšo ya direto ya go bitšwa *Mokgako* (1975), Mathibe (2001) o tšweletša kwano yeo e bonalago magareng ga direto tša bareti ba babedi bao. O tsupolla gore le ge direto tše tharo tšeo di laodiša ka ga direrwa tša go fapana, fela se bohlokwa, ke gore di kwana ka moko wa ditaba woo o lebanego le gore bophelo ga bo fele. Go tiišetša seo se bolelwago ke Mathibe mabapi le kwano yeo e lebanego le moko wa ditaba, Magapa (1991) ge a tsopola Dresden le Vestdijk, o utolla gore go na le kwano gare ga kanegelotseka le nonwane. O tšweletša gore kwano yeo e lebane le thuto goba boitshwaro. Ke go re mongwadi wa kanegelotseka, go swana le wa nonwane, o ngwala a na le tebanyo yeo e itšego, e lego ya go tšweletša thuto goba boitshwaro. O tšwela pele ka go re dikanegelotseka tša kgale le dinonwane di gatelela kudu kotlo. Taba ye e bolela gore dingwalo tše pedi tše di nyalanywa ke pharologantšho ya kotlo gore e be dingwalo tša go swana.

Maila (*Tshekatsheko ya A mo swina ngwanana' thakana*, 1997) o utolla thekniki ye nngwe gape ye bohlokwa yeo e tšweletšago kwano magareng ga dingwalo, e lego ya thulano. Ge a bapetša dingwalo tše pedi tša Serudu, e lego *A mo swina ngwanana 'thakana* (1991) le *Lešaka la pelo ga le tlale* (1991) o lemogile gore bokgoni bja Serudu bja thulano ke phapantšho ye bohlokwa yeo e kwantšhago diterama tše pedi tšeo.

Ge a bapetša taodišo ya 'Tubatse' go tšwa kgoboketšong ya ditaodišo ya *Di sa re šaletše monaganong* (1968) ya go ngwalwa ke Mahapa le padi ya Lentsoane ya go bitšwa *Megokgo ya Lethabo* (1992), Sebake (*Leeto: Dingwalong tša Sepedi*, 2002) o lemoga kwano yeo e lego gona gare ga

dingwalo tše pedi tšeo malebana le tirišo ya thekniki ya leeto. O hlaloša gore thekniki ya leeto yeo e dirišitšwego ke bangwadi ba babedi bao e tswalanya dingwalo tše pedi tšeo ka gobane e lebane le go thulanya setšo le sebjalebjae.

Groenewald (1994) le Thobakgale (1996) ba lemoga gore go na le dithekniki tše pedi tšeo kwano e ka tsebjago ka tšona magareng ga bangwadi, e lego thekniki ya phapantšho le ya kgegeo. Ba fa mehlala ka go bapetša dingwalo tša (Nkadimeng, *Mmantšhaotlogele*, 1985 le Serote, *Molato*, 1945), (Nkadimeng, *Mmantšhatlotlogele* 1985 le Mahapa, *Di sa re šaletše monaganong*, 1968) le (Nkadimeng, *Mmantšhaotlogele*, 1985 le Matsepe, *Megokgo ya Bjoko*, 1969). Banyakišiši ba ba hlatholla gore dingwalo tša bangwadi ba di kwana ka dithekniki tše pedi, e lego ya phapantšho (Nkadimeng, 1985 le Serote, 1945 le Nkadimeng, 1985 le Mahapa, 1968) le kgegeo (Nkadimeng, 1985 le Matsepe, 1969).

Go oketša dithekniki tšeo go boletšwego ka ga tšona ka godimo malebana le kwano, Groenewald (*Thutadingwalo 2*, 1993) le Kekana (*Moelelwa: Padiyana ya boitshwaro*, 2000) ba tšweletša thekniki ye nngwe gape ye bohlokwa yeo e amantšhwago le kwano dingwalong, e lego ya kwelobohloko. Ge ba bapetša kanegelo ya masetlapelo le ya phatose ba lemoga gore mehutangwalo ye mebedi ye, bobedi e lebane le kwelobohloko. Ba tšwela pele ka go hlatholla gore gantši kwelobohloko yeo e sepedišana le go hlokofala ga moanegwa yoo mmadi a itswalanyago le yena. Ba tiišetša taba yeo ka go katsola mehlala ya dipuku tšeo di fapanago ka merero eupša di kwanago ka phapantšho ya kwelobohloko, e lego *Moelelwa* (1958) le *Lukas Motšheletšhele* (1963) (masetlapelo) le *Tladi wa Dikgati* (1958) (phatose). Ge ba tšwela pele basekaseki ba ba hlaloša gore le ge dipadi tše tharo tše di fapana ka moko wa ditaba, e lego wo o lebanego le masetlapelo (*Moelelwa*, 1958 le *Lukas Motšheletšhele*, 1963) le phatose (*Tladi wa Dikgati*, 1958) eupša di kwana ka kwelobohloko. Ke ka lebaka leo kwelobohloko e lego pharologantšho ye bohlokwa yeo e kwantšhago dipadi tše tharo tšeo.

Phapantšho ya kwano yeo e amanago le mongwalelo, e hlalošwa ke Leipold mo taodišwaneng ya go bitšwa *Meaning despite ambiguity: discourse of the narrator and the character in Bernanos* (1989:62-63) ka go e amanya le tirišo ya polelo ka go re:

The linguistic means used by the character who thrives on decay or destruction, who corrupts other people by his way of speaking seem to be the same as those used by the narrator.

Seo se gatelelwago fa ke gore thekniki ya polelo ke sebetša se bohlokwa seo mongwadi a ka se šomišago go tswalanya ditiro tša moanegwa le molaodiši ka lebaka la gore ka polelo yeo ba tšweletša le go gatelela seo mongwadi a ratago go se botša babadi. O tšwela pele ka go hlatholla gore go na le kwano magareng ga mongwadi, moanegwa le molaodiši gomme kwano yeo e tlišwa ke thekniki ya polelo yeo e dirišitšwego.

2.1.4. Mehuta ya kwano.

Ge ba tsinkela kwano Stella Vosniadou le Andrew Ortony (1989: 16) ba tšweletša tlhalošo ya gona ka mekgwa ye mebedi ye megolo, e lego (a) diponagalo tšeo di lego pepeneneng le tša go iphihla tšeo di tšweletšego kwano ('*surface and deep similarity*') le (b) kakaretšo le lehlakore la diphapantšho tša kwano ('*global and dimensional similarity*')

2.1.4.1. Diponagalo tše di lego pepeneneng le tša go iphihla

Rips (Vosniadou le Ortony 1989: 21-60) o hlaloša mokgwa wa diponagalo tšeo di lego pepeneneng le tša go iphihla tša kwano ka gore ke mokgwa wo bonolo wa go nagana le go hlaloša dilo ka tsela ya setšo. O tšwela pele ka gore mokgwa wo o dirišwa go hlatholla mešomo ya boikgopolelo yeo e

lebanego le go hlopha dingwalo. Ka lehlakoreng le lengwe Rips o bolela gore ge go ka dirišwa mokgwa wa diponagalo tša go iphihla go ba le mathata a go hlaloša mediro yeo ya boikgopolelo. Go tlaleletša tšeo di boletšwego ke Rips mabapi le mokgwa wo, Medin le Ortony (Vosniadou le Ortony, 1989: 16) ba nepiša ka fao diponagalo tša go ba pepeneneng le tša go iphihla di ka šomišwago ka gona go tšweletša diphapantšho tša tšona le go laetša tlemagano yeo e tšwelelago magareng ga mehuta yeo ye mebedi ya diponagalo (tša go ba pepeneneng le tša go iphihla). Ba tsupolla phapano yeo e lego gare ga diponagalo tša go tšwelela serokaphatla le tša go iphihla ka go re diponagalo tšeo di lego pepeneneng ke tšeo di ka lemogwago gabonolo, mola ka lehlakoreng le lengwe tša go iphihla e le tšeo di tseletšego tša go se lemogege bonolo

Taba ye bohlokwa yeo e tsupologago go tšwa lehlakoreng la basekaseki, go ya ka Stella Vosniadou le Andrew Ortony (1989: 16) ke yeo e lebanego le phapano gare ga diponagalo tša go ba pepeneneng le tša go iphihla. Ba tšwela pele go bolela gore bontši bja banyakišiši bo dumela gore go na le lenaneo la dikamano tša go lebana le dikokwane tša go thewa godimo ga lebaka le pheletšo magareng ga mekgwa ye mebedi yeo le gore kwano yeo e lego gona mo go diponagalo tša go tšwelela serokaphatla e ka dirišwa bjalo ka motheo woo o tšweletšago kwano mo go diponagalo tša go iphihla.

Le ge go le bjalo kgatelopele yeo e tšweletšwago malebana le taba ye e letše magareng ga kwešišo ye kaone ya seo se bopago diponagalo tša go ba pepeneneng le tša go iphihla, le ka fao phapano ya tšona e nyalanego le ya sebopego sa dilo/dingwalo tše di rilego.

2.1.4.2 Mokgwa wa kakaretšo le dipharologantšho tša kwano ('*global and dimensional similarity*')

Mokgwa wo wa kakaretšo le lehlakore la dipharologantšho tša kwano o hlathollwa ka botlalo ke Smith (Vosniadou le Ontony : 1989: 146-179) ka go re kakaretšo ya diphapantšho tša kwano e lemogwa ge dilo tše pedi di bapetšwa ka botlalo: ke go re go lebelelwa dipharologantšho ka moka tšeo go akaretšwa tšeo di lego pepeneneng le tša go iphihla, mola ka letsogong le lengwe a hlaloša lehlakore la diphapantšho tša kwano bjalo ka dipharologantšho tšeo di itšego tša go tliša kwano magareng ga dilo tše pedi tša go fapana. O tšwela pele ka go re mokgwa wo o lebane kudu le tswalano yeo e raranego ya dipharologantšho tša kwano go feta seo go ka thwego ke kwano yeo e kgethegileng ya go hloka selabi.

Dedre Gentner (1989: 20) o ruma mehuta ye mebedi yeo ya kwano ka go tšweletša phapano magareng ga diponagalo tša selo/sengwalo (go hlopha ditlhalošo tše bonolo tša selo/sengwalo) le kamano (go hlopha dikamano tša dilo/dingwalo). Go tšwela pele o bolela gore diponagalo tša go ba pepeneneng tša kwano di theilwe godimo ga selo seo se rilego mola ka lehlakoreng le lengwe kwanokakaretšo ('*structural similarity*') yona e lebane le kgato ya kamano ya sebopego sa dilo/dingwalo

2.1.5 Kakaretšo

Vosniadou le Ortony (1989: 5-6) ba bolela gore kwano e ka se no hlalošwa go ya ka fao batho ba hlophago dilo/dikahlolo tša bona ka gona goba go ya ka fao ba tšweletšago meakanyetšo yeo e fapanego go bopa sehlopha se se rilego. Taba yeo e bolela gore kwano ke kgopolo ya go teba yeo e nyakago tsinkelo yeo e tseneletšego ka gore e ka lebana le go dirwa ga ditlhopho tša setšo ka lehlakoreng le mola ka lehlakoreng le lengwe e ka tšweletša go dira ditlhopho tša saense tšeo ka nako ye nngwe di ka hlolago kgakanego ge go se

kwešišo ya yona ya go tsenelela. Se bohlokwa seo se swanetšego go hlokomelwa ke go re kwano e kgatha tema ye bohlokwa mererong ya go hlopha dilo/dingwalo. Lenaneo leo le tšweletšago kwano ga le binabine felo go tee eupša le tšweletša diphetogo tša tlabollo le kutollo ya tsebo. Godimo ga moo, ka gobane dikahlolo tša kwano di theilwe godimo ga dikamanyo tša batho ka go fapana ga bona, tlabologo yeo e ka bago gona malebana le kwešišo ya sebopego sa lenaneo la kwano, e gata ka mošito o tee le tlabologo bjalo ka diswantšho le ya ka fao kakanyo ya sebopego e fetogago le go tlabakedišwa ga tsebo ka gona.

KGAOLO YA BORARO

3.1 KHUETŠO, KEKIŠO, KUTSO LE PHETOLELO

3.1.1 Matseno

Pele ga ge go ka lekodišišwa ka mo Matsepe a hueditšego bangwadi ba bangwe ka gona, kgopole ye, khuetšo, e swanetše go hlalošwa gore phapano gare ga kuetšo, kekišo, kutso le phetolelo e bonal gabotse. Dikgopolo tšeo di nyaka go swana, ka gobane di akaretšwa ke kwano, e lego kgopolokakaretšo.

3.1.2 Khuetšo

Matzukis (1989: 34) o bolela gore khuetšo ke kgopolo yeo go šetšego go ngwadilwe ka ga yona bogologolong. O tšwela pele ka gore basekaseki ba mathomo ba go nyakišiša khuetšo ke Magerika. Ge a hlaloša khuetšo Cloete (1993 : 181) o re lentšu le le tšwa polelong ya Selatini, e lego '*Influere*'. O gatelela gore lentšu le le šupa neeletšano ya dikgopolo. Wilde (Bloom 1973: 6) o tiiša taba ye ka gore:

Influence is simply a transference of personality, a mode of giving away what is most precious to one's self, and its exercise produces a sense, and it may be, a reality of loss. Every disciple takes away something from his master.

Polelo ye e gatelela gore khuetšo ke tsela yeo dilo tše botse go tšwa mothong yo a itšego di fetišetšwago go yo mongwe ka gona, gomme motho yoo le yena a di diriša bophelong bja gagwe.

Msimang (1981: 8) o nepiša khuetšo ka go e lebaganya le dingwalo ka gore e bonala ge dielemente tša dingwalo tša mongwadi wa pele di tšwelela go

bangwadi ba go latela. Ke ka fao Tšhauke (1992: 8) a rego ge mmadi a bala dingwalo tša mohuetši le mohuetšwa o tla lemoga ka pele gore mongwadi yo o hueditše yola ka ge a tla be a badile sengwalo sa mohuetši pele.

Ge a akaretša tšeo di boletšwego ke basekaseki ba, Ntuli (1973 : 5) o hlaloša gore yona mešomo yeo ya mongwadi wa pele e hlohleletša mo/bangwadi wa/ba go latela go šomiša mongwalelo le dipharologantšho tše dingwe tšeo a hueditšwego ka tšona go ngwala sengwalo sa gagwe ka katlego.

Borateori ba go swana le Hermerên (1975 : 8) ba arola khuetšo ka mehuta ye e rilego:

In this section I intend to make a number of distinctions between different kinds of influence which will prove to be important if clarity is desired.

Nyakišišo ye e ya go lekola mehuta yeo ya khuetšo ka boripana.

3.1.2.1 Khuetšo ya ka gare le ya ka ntle ('traditional and foreign influence')

Mabapi le khuetšo ya ka gare Tšhauke (1992) o bolela gore yona e lemogwa ge bangwadi ba pele ba setšo se se rilego ba huetša bangwadi ba go ba latela ba sona setšo seo. O re taba ye e lemogwa ge bareti ba Maafrica ba pele ba huetša bareti bao ba ba latelago. Malebana le khuetšo ya ka ntle o hlatholla gore khuetšo ya mohuta wo e tšwelela ge bangwadi ba ditšo tše di rilego ba huetša bangwadi ba ditšo tše dingwe. Ge a tiiša kgopolo ye o re bareti/bangwadi ba setšo sa Bodikela ba bile le khuetšo go bareti/bangwadi ba Maafrica ka gobane bareti/bangwadi ba Maafrica ba ile ba thoma go ngwala ka ga merero ye mefsa ya theto/dingwalo tša Bodikela dingwalong tša bona. Tšhauke o katsola mohlala go tšwa diretong tša Nkomo le ba bangwe ka go

Direti tše nne (1991) tšeo di theilwego godimo ga Sekriste e lego setšo sa Bodikela.

3.1.2.2 Khuetsōthwii le khuetsōtharedi ('*direct and indirect*')

Goodwin (1966) le Hermerên (1975: 32-42) ba hlaloša mohuta wo wa khuetsō ka go bolela gore khuetsōthwii e bonala magareng ga mešomo ya bangwadi/dilo tša bokgabo. Ke go re mediro ya mongwadi yo a itšego e bonala thwii ka go mongwadi yo mongwe. Goodwin o tlaleletša ka go re mohuetši o kopana le mohuetšwa ka sebele, a mo thuša ka mekgwa le dinyakwa tša bongwadi gomme mohuetšwa a thoma go latela seo. Go tiišetša seo Goodwin o hlatholla gore Pound o kopane le bangwadi ba babedi ba maemo, e lego W.B Yeats (Moisimane) le T.S Eliot (Moamerika) ka nama, gomme a ba thuša ka tša bongwadi, ba napa ba latela tsela yeo ya Pound ya bongwadi.

Mabapi le khuetsōtharedi Goodwin (1966) le Hermerên (1975) ba fapana ka ditlhalošo. Ge a hlaloša khuetsōtharedi Hermerên o bolela gore yona e lebane le tswalano gare ga dilo tše pedi. O re kgohlagano yeo e tlišwa ke molokoloko wa dilo tše ntši tšeo di swanago. O hlaloša go tšwela pele gore ge dilo tšeo tše pedi di swana ka dipharologantšho tše ntši gona khuetsō e thoma go fokola. Go fapana le Hermerên, Goodwin o re khuetsōtharedi ke yeo e lego gore mohuetši ga a kopana thwii le mohuetšwa ka sebele. Ke go re khuetsō ya gona ke ya kgojana (e utamile). Ka nako ye nngwe e direga ntle le go lemogwa mola ka lehlakoreng le lengwe e tšweletšwa ka mokgwa wa ngwalelano ('*correspondence*'). Goodwin o tsopola bareti ba bahlano bao ba hueditšwego ke Pound bjalo ka mehlala, e lego W.C Williams, Marianne More, Hart Crane, E.E Cummings le Archibald MacLeash.

Nyakišišo ye e ya go lekola diphapano tša dikgopolo tša borateori bao.

3.1.2.3 Khuetsšo ya bokgabo le yeo e sego ya bokgabo ('*artistic and nonartistic*')

Ge a farologantšha mehuta ye ya khuetsšo Hermerên (1975: 28-32) o hlatholla gore khuetsšo ya bokgabo ke yeo e lebanego le mešomo ya bokgabo bjalo ka dikgabišwa le dingwalo. O hlaloša go ya pele gore rabokgabo yo a itšego a ka huetša rabokgabo yo mongwe ka mešomo ya gagwe ya bokgabo. O re gore go tle go lemogwe khuetsšo yeo e lego gona gare ga borabokgabo bao go bohlokwa ke ge mmadi a tseba mešomo yeo ya bona gore a tle a kgone go e tswalanya.

Hermerên o hlatholla khuetsšo yeo e sego ya bokgabo ka go re yona e lebane le maeto, baruti, tša phedišano, tikologo, dipolitiki, malwetši, marato, bjalobjalo.

3.1.2.4 Khuetsšo ye botse le ye mpe ('*positive and negative*')

Ntle le khuetsšothwii le khuetsšotharedi le khuetsšo ya bokgabo le yeo e sego ya bokgabo, Hermerên (1975: 42-49) o tsupolla mohuta wo mongwe gape wa khuetsšo, e lego khuetsšo ye botse le ye mpe. Ge a hlatholla khuetsšo ye botse o bolela gore yona e lebane le khuetsšo yeo e tšwelelago magareng ga mešomo ya dingwalo. O re ge mošomo wa dingwalo tša bokgabo o na le khuetsšo ye botse go mošomo wo mongwe wa dingwalo o ba le kgwaletšo ye e rilego ka lebaka la gore mohuetšwa goba mošomo woo o hueditšwego, ka nako ye nngwe, o tla swana le wa mohuetši.

Hermerên o tšwela pele go hlaloša gore khuetsšo ye mpe e bonala ge mohuetšwa a ganana le mediro ya mohuetši. O re maitshwaro a mohuetšwa e tla ba a go se kgahliše ge a sa thabele mediro ya mohuetši goba mošomo wa dingwalo tša bokgabo tša pele: ke go re ge mongwadi/mohuetši a ngwala ka ga ditaba tšeo mohuetši a sa di ratego gona ditaba tšeo di tla ba le khuetsšo ye

mpe go mohuetšwa yoo. Seo se ka hlohleletša mohuetšwa go dira mošomo woo ka tsela ye nngwe ya go fapana le ya mohuetši.

3.1.2.5 Khuetsšo ya mmakgonthe

Ge a hlaloša mohuta wo wa khuetsšo, Hermerên (1975: 89-100) o bolela gore ke woo o lebanego le khuetsšano gare ga bangwadi ba babedi le ge e le go feta. O re khuetsšano yeo ke ya go tia ka gobane mešomo ya bona ya bokgabo e a swana. O tšwela pele go tiišetša gore ge mongwadi a ka adima dika le dikgopolo go tšwa go mongwadi yo mongwe gomme a di diriša ka mokgwa wa gagwe, a ba a tšwela pele go bontšha gore di tšwa go mongwadi yoo wa peleng gona e ka ba bohlatse bja gore mongwadi yoo o hueditšwe ke mongwadi yo wa peleng.

Aldridge (Weisstein 1973: 32) o re khuetsšo e tšwelela morago ga ge mongwadi yo mongwe a badile mediro ya mongwadi tsoko wa maemo. Ge a oketša tšeo di boletšwego ke Aldrige, Joist (1974: 33–40) o hlaloša gore bangwadi ba ngwala ka ga ditiragalo tša bogologolo tšeo mothopo wa tšona e lego ka gae moo ba goletšego gona, ka ge ba tšweletša tsebo ye e tebilego ya ditaba tšeo. O tšwela pele go hlatholla gore phetolelo ya dingwalo le yona e ka tliša khuetsšo. Ka go realo, sengwalo seo se fetoletšwego se na le khuetsšo ya sengwalo sa peleng.

Ge go hlokomedišišwa polelo ya borateori ba go tla lemogwa gore khuetsšo e lebane le mahlakore a mararo, e lego khuetsšo ya mongwadi go mongwadi, khuetsšo ya sengwalo go sengwalo, le khuetsšo ya tikologo go mongwadi. Bjale lengwalonyakišišo le le ya go sekaseka khuetsšo go hlokometšwe mahlakore ao a mararo a khuetsšo.

3.1.2.6 Khuetsšo ya mongwadi go mongwadi

Kind (1966), Turmán (1979), Starkie (1960), Weisstein (1973), Matzukis (1989) le Page (1969) ba hlaloša gore mongwadi a ka huetša mongwadi yo mongwe malebana le ditaba tša sedumedi. Ba bolela go tšwela pele gore ditaba tšeo tša sedumedi di lebane le ditaba tša go tšwa ka Bibeleng, ditaba tša semoya, bogolo bja Modimo bjalo ka Mohlodi wa tšohle, ditaba tšeo di amanago le Sekriste le ditumelo tše dingwe bjalo ka Bohetene le ditaba tšeo di bolelago go tloga ka baetapele ba sedumedi go fihla ka leloko la mafelelo ka kerekeng. Ge a efa mohlala, Kind o re Young o bile le khuetsšo ye kgolo ka ditaba tše tša sedumedi go bangwadi ba Matoitši.

Ge ba tšwela pele, Pajalich (1988) le Kind (1966) ba hlatholla gore mongwadi a ka huetša yo mongwe gape ka ditaba tša go amana le histori. Ba re ditiragalo tšeo tša histori di lebane le bošoro bja dipolayano, tlala, metšhene le dintwa. Page (1969) o tlaleletša tšeo di boletšwego ke Pajalich le Kind ka gore ditaba tšeo tša histori di amana gape le magoši le baetapele ba mebušo.

De Vries (1916), Weisstein (1973) le Olsons (1982) ba hlatholla gore mongwadi a ka huetša mongwadi yo mongwe ka ga ditaba tšeo di lebanego le dipolitiki, e lego bosenyi bja bahumi, kgatelelo ya badiidi, boitaolo, marato magareng ga masogana le makgarebe, dipolitiki tša ka malapeng, demokrasi le bosošialise. Starkie (1960) o tšwetša taba yeo pele ka go hlatholla gore ga se dipolitiki fela tšeo di lebanego le khuetsšo ya mongwadi eupša le ditiragalo tša mehleng di ka tšweletša khuetsšo gare ga bangwadi ba babedi. Ke go re ditaba tša mehleng tšeo mongwadi yo a rilego a ngwadilego ka ga tšona, di ka ba le khuetsšo go mongwadi yo mongwe.

Starkie (1960), Olsons (1982) le Peach (1982) ba hlaloša gore khuetsšo magareng ga bangwadi ba babedi goba go feta e ka lemogwa ka merero yeo e

lebanego le sedumedi bjalo ka phološo, meoya ya mademone, bophelo, lehu le bophelo bjo bo sa felego, tswalano ya motho le tlhago le merero ye mengwe yeo e lebanego le ditaba tše tša bodumedi. Kind (1966) le Page (1969) ba hlatholla go tšwela pele gore merero ye mengwe e ka lebana le mahloko, maikutlo a a itšego a sekgotse le go loka.

Kind (1966) le Starkie (1960) ba bolela gore mongwadi yo a rilego a ka huetša mongwadi yo mongwe ka ga mehutangwalo yeo e lebanego le merero bjalo ka dipapadi tša masetlapelo, diterama tša sefala le diterama tša polelo ya ditho tša mmele (*synthetic drama*). Mongwadi a ka re go bala diterama tša mohuta wo go tšwa go mongwadi wa peleng, tša napa tša mo huetša gomme a ngwala ka ga tšona.

Pajalich (1988), Kind (1966) le Weisstein (1973) ba hlatholla gore khuetšo gare ga bangwadi ba babedi ba go fapana e ka lemogwa ka tirišo ya motifi seretong, nyalelano ya dikgopolo, tatelano le tlhakahlakano ya ditiragalo. Olsons (1982), Page (1969) le Turman (1979) ba tlaleletša ka gore dithekniki tše dingwe tšeo di ka hlokomelwago ke tshwantšhišo, tshwantšhanyo, tshwantšhokgopolo le mothofatšo. Ge a oketša tšeo di boletšwego ke boOlsons, Starkie (1960) o hlatholla gore mongwadi a ka huetša mongwadi yo mongwe ka tirišo ya dithekniki tša tshegišo, polelonoši le polelotharedi. Goodwin (1966) o fa dithekniki tše dingwe gape tšeo di ka tšwelelago gare ga mohuetši le mohuetšwa, e lego metlae, nyefolo, kgegeo le tlogelo.

Ge a sekaseka khuetšo, Pajalich (1988) o bolela gore mongwadi a ka huetša yo mongwe ka tirišo ya kgorwana ge a ngwala dingwalo. O re mošomo wo mogolo wa kgorwana ke go tlemaganya mafoko ao a hlalošago kgopolo e tee le go tšwetša pele dikgopolo le dikakanyo tšeo di farologanego. Ge a tiiša ditaba tšeo tša gagwe ka mohlala, o re Lewis o hueditše Campbell ka tirišo ya kgorwana.

Peach (1982), Kind (1966) le Goodwin (1966) ba hlatholla go ya pele gore mongwadi yo a rilego a ka huetša mongwadi yo mongwe ka tirišo ya polelo. Yona polelo yeo, ba bolela gore e lebane le tirišo ya segalo, poeletšo ya mantšu, tirišo ya dikafoko le mafoko, botelele bja mafoko dikošeng le diretong, kgatelelo ya mantšu, khutsofatšo ya mantšu le kgetho ya mantšu. Ge a oketša tšeo di boletšwego, Starkie (1960) o re mongwadi a ka huetša yo mongwe ka tirišo ya polelo yeo e bolelwago ya mehleng (*colloquial language*). Mohlala, Leforque o hueditše Maisimane ka tirišo ya polelo ya mehleng. Weisstein (1973) o tlaleletša polelo ya Starkie ka go fa mehuta ye mebedi ya dithekniki tša polelo, e lego go anega ditaba ka boripana.

Ge ba tšwetša pele kgopolo ye ya khuetšo, Pajalich (1988), Peach (1982) le Starkie (1960) ba hlatholla gore khuetšo gare ga bangwadi e ka lemogwa ka mošito, morumokwano, sebopego le metara wa sereto. Peach o re mohlala wo mmotse o bonala ge bangwadi ba Maisimane ba huetša ba Maamerika ka dipharologantšho tše.

3.1.2.7 Khuetšo ya sengwalo go sengwalo

Hintz (1903) o hlaloša gore dingwalo tša bangwadi ba ba rilego di ka ba le khuetšo ye maatla go bangwadi ba bangwe mabapi le ditaba tša sedumedi. O re ditaba tšeo tša sedumedi di amana le tlhago le mohola wa sefapano se sekgethwa sa Jesu Kriste le ka tsela yeo motho a ka bonago mmušo wa Modimo ka gona. Ge a efa mohlala, Hintz o re ditaba tše go boletšwego ka ga tšona di tšwelela ge go bapetšwa dingwalo tša Seisimane tšeo di hueditšego dingwalo tša bangwadi ba Maamerika. Ge a oketša tšeo di boletšwego ke Hintz, Klapper (1974) o re Bibe e ka huetša dingwalo tša bangwadi ba ba rilego, mohlala, ditaba tša Kaine le Abele tšeo di tšwelelago ka Bibeleng di bonala ka go *Der tod Abels* ya go ngwalwa ke Gessner e lego mongwadi wa Motoitši le *Cain* ya go ngwalwa ke Byron e lego mongwadi wa Moaisimane. O hlaloša gore dingwalo tše pedi tšeo di na le khuetšo ya Bibe. Fedder

(1960) le yena o tlaleletša khuetšo ya sedumedi ka go hlaloša gore dingwalo tše di rilego di ka huetša tše dingwe ka ga ditaba tša thulano gare ga semoya le senama.

Howard (1976) o re khuetšo gare ga dingwalo tše pedi e ka lemogwa ka ditaba tša histori. O re ditaba tše di ka ama baruti le diphuthego, ditšo le maitshwaro a batho le magoši le bahlanka ba bona. Ge a efa mohlala o re ditaba tše di hwetšwa ka dingwalong tša Plutarch, e lego *Moralia, Ethical Essay* le *Lives* tše di bilego le khuetšo ye kgolo dingwalong tša Yuropa.

Howard (1976) o hlaloša go tšwela pele gore khuetšo gare ga dingwalo e lebane le dipolitiki. Ditaba tše tša dipolitiki di tšweletša tswalano magareng ga ditšhaba tša go fapana, motho le setšhaba sa gabo, dipolitiki tša ka malapeng tša banna le basadi, ditšo, dipolelo, melao le mebušo ya dinaga tša go fapafapana. Hintz (1903) le Fedder (1960) ba tlaleletša ka go fa tše dingwe tše di amanago le dipolitiki, e lego ditaba tša filosofi, bosošialise, tša phedišano le ekonomi, khuetšo ya diindasteri le tsholo ya maitshwaro a mabe a bahumi. Ge a tiišetša taba ye, Fedder o re dingwalo tša Lawrence di bile le khuetšo ye maatla go dingwalo tša Tennessee Williams ka ga ditaba tše ka gobane Tennessee Williams o ngwadile ka ga tšona dingwalong tša gagwe.

Klapper (1974) le Hintz (1903) ba bolela gore dingwalo tša mongwadi yo a rilego di ka huetša dingwalo tša mongwadi yo mongwe ka merero yeo e lebanego le ditaba tša sedumedi bjalo ka bohlokwa bja sefapano se sekgethwa sa Jesu Kriste, maatla a lesedi la ka gare ga motho (*Inner light*) le bogolo bja Modimo bjoo bo fekeetšago maatla a sathane. Howard (1976) o tlaleletša ka merero yeo e amanago le dikgaruru kgahlanong le mebušo ya kgatelelo le kgwabo kgahlanong le bošoro bja babušanoši. Ge e le Fedder (1960) o oketša tše di hlalošitšwego ke Howard ka go fa merero ya go lebane le marato a go se loke magareng ga masogana le makgarebe, basadi bao ba laolago banna ba

bona le tsholo ya bophelo bja go se loke bja bahumi. O tiišetša ditaba tše ka gore dingwalo tša Lawrence di hueditše tša Tennessee Williams ka tšona.

Fedder (1960) le Howard (1976) ba hlaloša gore khuetšo magareng ga dingwalo tše pedi e ka lepanywa le tshwantšho ya baanegwa. Ke go re tshwantšho ya baanegwa ka go sengwalo se, e swana le ya ka go sengwalo sela. Taba yeo e utolla gore sengwalo sa peleng se hueditše sa morago. Ge a tlaleletša taba ye, Klapper (1974) o re balwantšhwa ba ka go *Faust* le *Manfred* ba a swana ka ge bobedi ba lwantšha maatla a sathane le gore ba thoma ka polelonoši ge ba bolela. O re seo ke sešupo sa gore *Faust* e hueditše *Manfred*.

Ge ba tšwela pele, Klapper (1974) le Fedder (1960) ba hlatholla gore khuetšo magareng ga dingwalo tše pedi e ka lemogwa ka tirišo ya tshwantšhokgopolo le seswantšho. Howard (1976) o tlaleletša tšeo di boletšwego ka go fa thekniki ye nngwe yeo e amanago le khuetšo gare ga dingwalo tše pedi, e lego ya tlhakahlakano ya ditiragalo. Klapper o re tirišo ya dithekniki tše e tšwelela go dingwalo tše pedi, e lego *Faust* ya go ngwalwa ke Goethe le *Manfred* ya Byron.

Howard (1976) le Hintz (1903) ba bolela gore khuetšo magareng ga dingwalo e ka tšwelela ka mehuta ya direto bjalo ka diretonyefolo, diretokanegelo le direto tša sedumedi. Dingwalo tša Plutarch, e lego *Maralia*, *Ethical Essays* le *Lives* di tšweletša mehuta ye ya direto gomme tšona di bile le khuetšo ye kgolo go dingwalo tša Mayuropa.

Klapper (1974) le Howard (1976) ba hlaloša gore khuetšo ya sengwalo go sengwalo se sengwe e ka amanywa le tirišo ya polelo. Yona tirišo yeo ya polelo ba re e lebane le tlotlontšu le tirišo ya segalo. Fedder (1960) ge a tlaleletša kgopolo ye o bolela gore sengwalo se ka huetša sengwalo se sengwe

ka tirišo ya dikoša. Ge a tiišetša ditaba tše o re dikošana tša dingwalo tša Williams di ngwadilwe ka tsela ya dingwalo tša Lawrence.

3.1.2.9 Khuetsšo ya tikologo go mongwadi

Starkie (1960) le Fedder (1960) ba hlaloša gore tikologo e ka huetša mongwadi ka ditaba tša Sedumedi ka ge a tlo ba a hweditše tšona ditaba tšeo lefelong leo a phelago go lona. Ba bolela gore tšona ditaba tše di amana le thulano ya senama le semoya. Ge ba tlaleletša tše di boletšwego ke boStarkie, Howard (1976) le Page (1969) ba hlatholla gore ditaba tše dingwe tša sedumedi tše di ka bago le khuetsšo ke tše di laodišago ka ga baetapele ba dikereke le ditaba tša go tloga ka baruti go fihla ka leloko la mafelelo la phuthego. Turman (1979) le Hintz (1903) ba tšwela pele go hlaloša gore tikologo ya sedumedi e ka huetša mongwadi ka ditaba tše di bontšhago gore Modimo ke Mohlodi wa tšohle, tsela yeo motho a ka bonago mmušo wa Modimo ka yona le tlhago le mohola wa sefapano se sekgethwa sa Jesu Kriste. Ge Matzukis (1989) a ruma khuetsšo ya sedumedi o bolela gore bangwadi ba gagwe ba hweditšwe ke tikologo ya sekriste le seheteng gore ba tle ba ngwale dingwalo tše tša bona.

Malebana le khuetsšo ya tikologo, Pajalich (1988) o hlatholla gore mongwadi a ka huetšwa ke ditaba tša histori ya naga yeo ya gabo bjalo ka tirišo ya dibetša, metšhene, mehlakase le dintwa. Hintz (1903) o re bangwadi ba nako ya gagwe ba ngwadile ka ga *'The league of Nations'* yeo maikarabelo a yona e bego e le go namola ntwala ya Mathomo ya Lefase. Howard (1976) le Page (1969) ba re mongwadi a ka huetšwa ke ditšo le maitshwaro a batho ba naga ya gabo le ditaba tša magoši le baetapele ba naga ya gabo.

Pajalich (1988), Kind (1966), Vries (1916) le Olsons (1982) ba hlaloša gore dipolitiki tša naga di na le khuetsšo ye maatla go bangwadi ba dingwalo. Dipolitiki tše di lebane le motho le setšhaba sa gabo, ditšo, dipolelo, melao

le mebušo ya go fapafapana, tswalano gare ga ditšhaba ka go fapafapana ga tšona, bošoro le dipolayano, kgatelelo ya batho le bosenyi bjoo bo hlolwago ke bahumi ka lebaka la mašelang a bona. Ke go re bangwadi ba ka re go bona le go kwa ditaba tše ba napa ba ngwala ka ga tšona. Weistein (1973) le Hintz (1903) ba oketša tšeo di boletšwego, ka go re bangwadi ba ngwala ka ga ditaba tšeo di amanago le demokrasi, bosošialise, filosofi, tša phedišano le ekonomi. Fedder (1960) o ruma ka gore mongwadi yo a ka ngwala gape ka ga khuetšo ye mpe ya diindasteri, dipolitiki tša ka malapeng le maratwana a go se loke a masogana le makgarebe.

Ge go ka hlokomedišišwa dipolelo tša borateori ba ka godimo go lemogwa gore ba dirišitše dikokwane tše tharo tše bohlokwa tša go sekaseka khuetšo, e lego khuetšo ya mongwadi go mongwadi, khuetšo ya sengwalo go sengwalo le khuetšo ya tikologo go mongwadi. Ge go ka tšwelwa pele gwa hlokomedišišwa dipolelo tšeo tša bona, go lemogwa gore le ge ba sa hlaloša dikokwane tše ka botlalo, ba diriša mokgwa wo mongwe wa go hlatholla khuetšo ka go o lebanya le sebopego sa sengwalo.

Maikemišetšo a magolo a nyakišišo ye ke go šala morago taba ya go sekaseka khuetšo ge e nepišwa le matlalo a mararo a sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Le ge nyakišišo ye e amogela dikokwane tše tharo tša go sekaseka khuetšo, e lego khuetšo ya mongwadi go mongwadi, khuetšo ya sengwalo go sengwalo le khuetšo ya tikologo go mongwadi fela e ya go gatelela gore matlalo a mararo a sengwalo e lego diteng, thulaganyo le mongwalo ke tšona dikokwane tše bohlokwa tšeo khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba Sepedi e ka sekasekwago ka tšona. Taba ye e bolela gore dikokwane tše di šišintšwego ke borateori ba pele malebana le khuetšo mo nyakišišong ye di ya go hlokomelwa e le dikarolwana tše di welago ka fase ga dikokwane tše kgolo tša go sekaseka khuetšo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

3.1.3 Kekišo

Schnaars (1994: 12) o hlaloša kekišo ka go re e šupa kopollo yeo go yona moekiši a ekišago setšweletšwa sa mong wa sona sa mathomo ka boomo. Ge ba amanya kekišo le dingwalo, Turco (1998: 63), boLazarus (1983: 189) le Fowler (1987: 126) ba bolela gore kekišo dingwalong ke tšweletšo ya tšeo di ngwadilwego ke mongwadi wa mathomo. Abrams (1999: 125) o tšwela pele ka gore wona mošomo woo moekiši o o ngwala gore o sepelelane le ditaba tša nako yeo a ngwalago sengwalo seo ka yona. Gantši moekiši o ekiša mongwadi wa mathomo maikemišetšo e le go mo nyefola.

BoBeckson (1961: 28) ba tšwela pele go hlaloša gore gantši moekiši o a nyatšwa ka ge e le ketšaetšane. Ke go re mošomo wa gagwe ga se wa mathomo ebile o tšwa mošomong wa mongwadi yo mongwe ka ge a sa kgone go ithomela le go nagana. White (1965: 12) le Peterson (1981: 2) ga ba kwane le kgopolo ya boBeckson malebana le kekišo ka gobane bona ba bolela gore kekišo e lokile ka gobane gore mongwadi a tle a atlege le go fihlelela bokgoni bja godimo, o swanetše go ekiša bangwadi ba go ba le bokgoni bja maemo a godimo. Ba gatelela gore bophelo ke kekišano.

Serudu (1989: 26) le Conte (1986: 29) ba hlatholla gore mongwadi yo a rilego a ka ekiša mongwadi wa go ba le bokgoni ka mongwalelo, segalo, sebopego, diteng le ge e ka ba polelo. Serudu o tšwela pele ka go bolela gore taba ye e dirwa kudu ke bangwadi ba bafsa ka kgopolo ya gore ba se ke ba lemogwa.

Belfiore (1998: 7) o hlatholla go ya pele gore go na le mareo a mane ao a tswalanago le kekišo, e lego kwano, mothopo, nyalelano le tshwantšho. O re dikgopolo tše ke tšona di tlišago tswalano yeo e lebanego le kekišo gare ga dilo tše pedi (e lego seekiši le seekišwa).

Ntuli (1973: 1–10) o re go na le mehuta ye e šupago ya kekišo, e lego kekišo yeo e lebanego le nnete, kekišo ya dilo tša tlhago, kutso, phetolelo, bohodu ('*piracy*'), kekišo ya go tsenelela ('*emulation*') le kekišo yeo e lebanego le tshegišo ('*burlesque*'). Mehuta ye e ya go hlalošwa ka boripana ntle le kutso le phetolelo ka gore di ya go hlalošwa ka moragonyana.

Ntuli o re kekišo ya nnete ke yeo go yona moekiši a ekišago dilo tša nnete, mohlala, mopete wa mmakgonthe o dirilwe ke Modimo ge e le ye ya go dirwa ke batho e ekiša woo o dirilwego ke Ramasedi. Ge e le kekišo ya dilo tša tlhago e lebane le ge moekiši a tšweletša dilo tša tlhago tšeo a di bonago ka tsela ya gagwe. Malebana le bohodu Ntuli o re bo nyakile go swana le khuetšo eupša lehodu la dingwalo le dumela molato. Ge a hlaloša kekišo ya go tsenelela Ntuli o re moekiši o tšwetša pele tšeo di dirilwego ke mongwadi wa peleng. O re ge go bolelwa ka mohuta wo wa kekišo go fela go selaganya khuetšo ya ka gare. Ge a hlatholla kekišo ya tshegišo o re moekiši o ekiša mošomo wo o itšego ka tsela ya tshegišo le ge go se na tshegišo ka gare ga wona.

Ge go rungwa go ka thwe kekišo ke tsela yeo mongwadi a ekišago mongwadi yo mongwe malebana le thulaganyo le ge e ka ba mongwalelo. Ntuli o hlaloša mehuta ye e šupago ya kekišo, e lego kekišo ya nnete, kekišo ya tlhago, kutso, phetolelo, bohodu, kekišo ya go tsenelela le kekišo yeo e lebanego le tshegišo.

Lengwalonyakišišo le le amogela tšeo di boletšwego ke basekaseki ba ka godimo mabapi le kekišo, eupša go na le kgakanego yeo e renago ge go ka hlokomedišišwa mehuta ya kekišo yeo e hlalošwago ke Ntuli, kudu ge go bolelwa ka kutso le phetolelo. Bothata ke gore basekaseki ba bangwe ba re kutso le phetolelo ke dikgopolo tšeo di ikemego ka botšona mola Ntuli a re ke mehuta ya kekišo. Taba ye e nyaka go hlokomelwa ka botlalo.

3.1.4 Phetolelo

Robinson (1997: 162) o hlaloša gore phetolelo ke lentšu leo le tšwago polelong ya Setareana e lego '*translatio Linguarium*'. Lona le šupa phetolelo yeo e amanago le polelo. Ge a tšwela pele o bolela gore lentšu le, phetolelo le hlaloša phetišetšo ya tlhalošo ya lentšu, sekafoko goba sengwalo ka bosona go tšwa polelong ye e rilego go ya go polelo ye nngwe. O re gore mofetoleli a tle a dire mošomo wa go fetolela ka bokgwari o swanetše go ba le tsebo le kwešišo ya leleme leo a fetolelago go tšwa go lona ('*source language*'). Ge a tlišetša tšeo di boletšwego ke Robinson, Gauton (2000a: 9–12) o bolela gore ge go fetolelwa go hlokomelwa dintlha tše pedi tše bohlokwa, e lego sengwalo sa polelo yeo e tlogo fetolelwa le sengwalo sa polelo yeo go tlogo fetolelwa go yona. O tlaleletša ka go re mofetoleli gantši o fetolela sengwalo go tšwa go polelo e šele go ya go polelo ya gabo goba polelo yeo e šomišwago ya mehleng. O hlaloša go ya pele gore go na le ditlabelo tše šupa tša phetolelo, e lego:

- Tsebo ya dipolelo tše pedi tšeo di angwago ke phetolelo,
- Tsebo ya teori ya dipolelo tšeo,
- Tsebokakaretšo ya dipolelo tšeo,
- Tsebo ya ditšo tša baboleli ba dipolelo tšeo,
- Didirišwa tša phetolelo,
- Ditšo le ditlwaelo tša dipolelo tšeo, le
- Khomphuta

Pym (1990: 5) o oketša tšeo di boletšwego ke Gauton ka gore bafetoleli ba swanetše go ba le tsebo ya popopolelo, makgethepolelo le tlotlontšu tša dipolelo tšeo. Dollerup le Loddegaard (1992: 49–50) ba tlaleletša tšeo di hlalošwago ke Pym ka go fa dinyakwa tše nne tša motheo tša phetolelo, e lego:

- Sebopego sa sengwalo,
- Mongwalelo,
- Sehlalogantšhi, le
- Tsebo le kwešišo ya dinyakwa tša dipolelo tšeo di angwago ke phetolelo.

Ge ba gatelela tšeo di boletšwego ke boDollerup, boNidal le Taber (1974: 12–14) ba bolela gore phetolelo e na le dielemente tša yona:

- Maikemišetšo a phetolelo ke go tšweletša molaetša
- Mofetoledi o swanetše go lwela tekatekano, e sego tshwano gare ga dipolelo tše pedi tšeo di angwago ke phetolelo.
- Ge phetolelo e le ya maemo, polelo yeo go fetoletšwego go yona ga se ya swanela go nka lefetla la polelo ya pele.
- Tlhalošo e swanetše go fiwa šedi ye kgolo.
- Diteng di bohlokwa go feta mongwalelo.

Newmark (1987 : 45) o tšwela pele ka go fa mekgwa ya phetolelo:

- Phetolelo ya lentšu ka lentšu (*'word-for-word translation'*)
- Phetolelo ya go ba le botshephegi (*'faithful translation'*)
- Phetolelo ya sehlalogantšhi (*'semantic translation'*)
- Phetolelo ya dikgopolo (*'free translation'*)
- Dikamantšho (*'adaptations'*)
- Phetolelo ya ntšukantšu (*'Literal translation'*)

Ge a tšwetša ditaba tše tša phetolelo pele, Mauriello (1992: 66) o hlatholla gore phetolelo e na le mahlakore a mabedi, e lego lehlakore leo mofetoledi a balago sengwalo go lona le leo mofetoledi a fetogago mongwadi.

House (1981: 189-194) o akaretša ditaba tša phetolelo ka go fa mehuta ye mebedi ya yona, e lego phetolelophatlalatša le phetolelo yeo e utamilego. Malebana le phetolelophatlalatša go lemogwa gore le ge sengwalo se fetoletšwe go tšwa polelong e šele, eupša sengwalo seo se bontšha setšo le polelo ya peleng. Ge go sa hlokomedišišwe gabotse go ka thwe kootse mošomo wo ga se wa fetolelwa go tšwa polelong ye nngwe.

Ge go akaretšwa tšeo di hlalošitšwego ke boreteori ba ka godimo malebana le phetolelo, go ka thwe phetolelo ke tsela yeo polelo yeo e rilego e fetolelwago go polelo ye nngwe gore maemo a dipolelo tšeo a lekalekane. Mofetoleledi o swanetše go ba le tsebo le kwešišo ya dipolelo tšeo di angwago ke phetolelo. Ke go re o swanetše go tseba melao ya polelo le ditšo tša beng ba maleme ao a lebanego le phetolelo. Go ya pele mofetoleledi o swanetše go kgopela tumelelo go mongwadi wa sengwalo seo a tlogo se fetolela go polelo ye nngwe, go sego bjalo a ka hwetšwa molato wa kutso gomme a išwa kgolegong.

3.1.5 Kutso

Garrison (1952: 573) o bolela gore lentšu le kutso le tšwa go polelo ya Seroma, e lego '*plagium*' leo tlhalošo ya lona e šupago bohodu bjoo bo lebanego le dingwalo. Ge ba tšwetša kgopolo ye pele, Hermerên (1975: 128), Home (1995: 15) le boLazarus (1983: 222) ba hlaloša gore kutso e lemogwa ge mongwadi yo a itšego a utswa dikgopolo tša mongwadi yo mongwe gomme a di diriša bjalo ka tša gagwe sengwalong sa gagwe. Lindey (1952: 2) o hlatholla go tšwela pele gore kutso ga se ya lebana le dingwalo fela, eupša le bokgabo le ge e ka ba mmino.

Stearns (1992: 26) le Serudu (1987: 24) ba re kutso yeo e tšwelelago dingwalong tše pedi e ka lemogwa ka tirišo ya dikafoko le mafoko, kakaretšo ya dikgopolo, peakanyo ya ditaba, kekišo ya sebopego le tirišo ya polelo. Ge

a tšwela pele, Stearns o bolela gore yo a utswago go tšwa dingwalong tša yo mongwe o tšhaba go lemogwa ka ge a tseba gore dikgopolo tšeo ga se tša gagwe. Ntuli (1973: 7) o tiišetša tšeo di boletšwego ke Stearns ka gore pele go ka thwe mongwadi yo a rilego o utswitše go ba le bonnete bja gore mongwadi yoo o kopane le mošomo wa mongwadi wa peleng gomme yena a se rate go amogela gore dikgopolo tšeo a di dirišitšego ga se tša gagwe, eupša tša mongwadi wa peleng. O re ka go realo, mongwadi yoo o tla latofatšwa ka molao wa kutso. Yelland, Jones le Easton (1983: 136) o re ka lebaka la go hloka botshepegi, bona bangwadi bao ba mahodu ba ka latofatšwa go ya ka molawana wa tšhireletšo ya kutso go dingwalo tša ba bangwe ('*copyright*').

Cuddon (1978: 509) o arola kutso ka mehuta ye mebedi, e lego kutso yeo e lebagane go mongwadi yo mongwe ('*plagiarism*') le kutso yeo e amanago le sengwalo sa bobedi go sengwalo sa peleng, eupša dingwalo tšeo bobedi e le tša mongwadi o tee ('*self-plagiarism*').

Ge go rungwa go ka thwe kutso dingwalong e tsupologa ge mongwadi yo a rilego a utswa dikgopolo tša mongwadi yo mongwe go ba tša gagwe. Ka go realo mongwadi wa lehodu o tla latofatšwa ka molato wa kutso ka gobane o tla be a šomišitše dikgopolo tša mongwadi yo mongwe ntle le tumelelo. Gore kutso e se be gona mongwadi yoo a šomišago dikgopolo tša mongwadi wa peleng o swanetše go kgopela tumelelo go mong wa sengwalo seo a tlogo se šomiša, le gona o swanetše go bontšha moo sengwalong sa gagwe gore mošomo wo o tšwa sengwalong se sengwe. Le ge go le bjalo pele go ka thwe mongwadi o utswitše dikgopolo tša yo mongwe, go swanetše go ba le bohlatse bjoo bo tiilego bja gore mongwadi yoo o tseba mešomo ya mongwadi yoo wa peleng.

3.1.6 Kakaretšo

Le ge mareo a, e lego khuetšo, kekišo, kutso le phetolelo, a bonala o ka re a a swana, eupša go na le phapano gare ga ona.

Khuetšo ke kwano yeo ka yona dikgopolo tše di rilego tša go kgahliša di fetišetšwago go mongwadi yo mofsa go tšwa go mothopo wo o itšego bjalo ka tikologo, sengwalo goba mongwadi wa bokgoni. Khuetšo yeo e ka lemogwa ka dipharologantšho tše di itšego tša go kwana magareng ga mothopo woo le mohuetšwa. Ke go re khuetšo e ka lemogwa ka kwano ya diphapantšho tšeo di tšwelelago magareng ga mohuetši le mohuetšwa. Ke ka lebaka leo go ka thwego, mongwadi yo a rilego o hueditšwe ke tikologo, sengwalo goba mongwadi yo mongwe.

Kekišo ke kwano yeo ka yona mongwadi/motho a ekišago dikgopolo/ditiro tša mongwadi/motho yo a itšego gore a swane le mongwadi yoo wa mathomo. Moekiši a ka dira seo ka boomo goba ntle le temogo.

Kutso ke kwano yeo e lebanego le ge mongwadi yo a rilego a tšea dikgopolo tša mongwadi yo mongwe ka boomo gomme a di šomiša bjalo ka tša gagwe ntle le tumelelo ya mongwadi goba mogatiši wa sengwalo seo. Go ka thwe ke bohodu bja dikgopolo gare ga bangwadi.

Phetolelo ke kwano yeo mongwadi a fetolelago dikgopolo tša polelo ye e rilego go polelo ya gabo goba yeo e šomišwago ka mehla. Mongwadi goba mofetoleledi o swanetše go ba le tsebo ya dipolelo tšeo di amegago bobedi bja tšona, gomme a tsebe le melao ya popopolelo yeo e laolago dipolelo tšeo. Pele mofetoleledi a ka thoma go fetolela sengwalo seo, o swanetše go kgopela tumelelo go mongwadi goba bagatiši ba sengwalo seo.

KGAOLO YA BONE

4.1 KHUETŠO YA MATSEPE GO BANGWADI BA BANGWE

4.1.1 Matseno

Lenaneo le le tlogo latelwa ge go sekasekwa khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ke le:

- O.K. Matsepe ke mang?
- Bokgoni bja Matsepe
- Khuetšo ge e lebane le diteng
 - Setšo le mathata a bophelo
 - Baetapele ba bašoro ba go se loke
 - Baanegwa ba bašoro ba go se loke.

4.1.2 O.K Matsepe ke mang?

Oliver Kgadime Matsepe o belegwe motseng wa Brakfontein woo o tsebjago ka la Magagamatala goba Mmitse ka la 22 Matšhe 1932. Yena e be e le morwa wa Malau Matsepe yoo e bego e le satšene wa maphodisa.

Oliver Kgadime Matsepe o thomile go tsena sekolo sa Phokwane United Christian moo a feditšego mphato wa boselela ka ngwaga wa 1949. Go tloga fao o ile Botšhabelo moo a feditšego mphato wa J.C. ka maemo a pele ka 1952. Morago ga fao ka 1953-1954 ke ge a eya Kilnerton go phetha lengwalo la marematlou leo nakong yeo le bego le bitšwa Joint Matriculation Board.

Go tlogeng ga gagwe Kilnerton o ile a šoma Kgorong ya Merero ya Babaso ('*Native Affairs Department*') bjalo ka toloki mo Zoekmekaar, Groblersdal, Mokopane (Potgietersrus) le Nebo.

Ka 1963 Oliver Kgadime Matsepe o ile a bula kgwebo polaseng ya Kgoši Boleu kua Eersgevonden. Ka lebaka la go utswetšwa le mathata a mangwe, o ile a tlogela kgwebo yeo a ya a šoma Kgorong ya Masetrata kua Nebo.

Oliver Kgadime Matsepe o nyetše basadi ba babedi, e lego Maselo le Gobakwang. Maselo o šegofaditšwe ka barwa ba bararo le morwedi, mola Gobakwang a be a se na le thari.

Oliver Kgadime Matsepe e be e le setho sa kereke ya Luthere ya Ebangedi, gomme e le wa ka mošate wa ga Matsepe kgauswi le Groblersdal.

Ka 1964 o thophile sefoka sa dingwalo sa Samuel Mqayi, a buša a thopa se sengwe gape sa yena, Mqayi ka 1972.

Matsepe o hlokošetše ka la 5 Oktoboro 1974 gomme a bolokwa gaMatsepe, Tafelkop, kgauswi le Groblersdal ka la 12 Oktoboro 1974. Poloko ya gagwe e be e tsenetšwe ke batho ba maemo ba go swana le boMoruti Phorohlo Mamagobo, P.C. Mokgokong, Kgoši M.M. Marishane, Morena Choeu, le ba bangwe.

O ngwadile dipadi tše senyane, e lego *Sebatakomo* (1960) *Kgorong ya Mošate* (1962), *Lešitaphiri* (1963), *Megokgo ya Bjoko* (1969) *Letšofalela* (1972), *Kgati ya Moditi* (1974), *Tšhelang Gape* (1974), *Tša ka Mafuri* (1974) le *Mahlatse a Madimabe* yeo e gatišitšwego ka 1975 morago ga lehu la gagwe. O tšwetše pele gape a ngwala le dikgoboketšo tša direto tše tshela, e lego *Kgotla o mone* (1968), *Todi ya dinose* (1968), *Molodi wa Thaga* (1968), *Molodi wa Mogami* (1970), *Kwelapele* (1970) le *Phalafala ya Koma* (1970).

4.1.3 Bokgoni bja Matsepe

Bokgoni bja Matsepe dingwalong tša Sepedi bo lemogilwe ke bangwadi, babadi le basekaseki ba bantši ka gobane bangwadi ba rata go ngwala bjalo ka yena (Matsepe). Babadi ba rata go bala dipuku tša gagwe mola bontši bja ditshekatsheko tša Sepedi e le tšeo di lebanego le mešomo ya gagwe mo Sepeding. Ge a hlaloša bokgoni bja Matsepe, Serudu (1987: 485) o re:

His works are rare of his ability to narrate achronologically, by inversion of events, transposition of action and digressions of various kinds - lawsuits, praise poetry and aside. Amidst all these, no, through these, he managed to tell a story of life; a story of man and his fellow man, his environment, his gods and finally of a man as creation of the living God. This is how Matsepe introduced a new novel to Northern Sotho Literature. Granted, his works may in some respect be repositories as stated above, but they are in actual fact more than that.

Serudu o tšwela pele letlakaleng la 486 ka go bolela gore bangwadi ba bafsa ba dingwalo tša Sepedi ba go swana le D.P. Sekhukhune, P.M. Lebopa, J.M. Moswane, M.J. Koma le J.R.L. Rafapa ba ile ba leka go ngwala ka ditaba tšeo di lebanego le setšo bjalo ka Matsepe eupša ba ile ba palelwa ka lebaka la go hloka bokgoni bja go swana le bja gagwe. Le ge go le bjalo dingwalo tša bona di batametše tšeo tša Matsepe. Ka gona khuetšo ya Matsepe e a bonala bangwading bao. Ge a tšwela pele lona letlakaleng leo, Serudu o hlatholla gore mokgwa wa Matsepe wa go ala ditaba o ile wa fihla ntlhoreng mo dipading tša Sepedi ka gobane mongwadi yo mongwe le yo mongwe yo a bego a ithuta go ngwala o be a nyaka go ipona a ngwadile puku ya go swana

le ya Matsepe ka dilo ka moka, kudu ka mongwalelo le polelo ya Matsepe ya go nona.

Ge a iša pele ka bokgoni bja Matsepe, Prof D. Ziervogel, ge a be a tumiša Matsepe ge a thopile sefoka sa dingwalo tša Babaso sa go bitšwa Samuel Edward Mqayi sa 1964, o rile Matsepe, ka lebaka la bokgoni bja gagwe, o ngwadile puku ya gagwe ya mathomo ya go bitšwa *Sebata - Kgomo* a sa tsena sekolo. Godimo ga fao tsebo ya Matsepe ya bophelo bja setšo e tšweletšwa ka bokgwari bjo bo makatšago mo dingwalong tša gagwe. Bokgoni bja Matsepe ga se bo lebane le setšo fela ka gobane go ya ka Ziervogel mo go *Jaarboek, Die Suid Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, Nommer 4 (1964:54)* o re:

Met Kgorong ya Mošate lewer hy die eerste volskaalse roman, 'n historiese roman, in Noord - Sotho want hy neem sy tema uit die verlede.

Go tšwela pele Ziervogel o bolela gore Matsepe o na le bokgoni bja polelo ya setšo:

Hy beeld die wel en weë van die gewone burger uit; hy openbaar die intriges van die kapteinshof; hy wys op die rol van die tradisionele toordokter, en so meer. Alles weef hy saam tot sy ontknoping - die verskyning van die redder van sy volk (letl. 55).

Ziervogel o gatelela bokgoni bja tirišo ya polelo le diema tša Sepedi tšeo e lego dipharologantšho tše kgolo tša bokgoni bja Matsepe.

Go ya ka *Jaarboek, Suid Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns (1973)* Prof. P.S. Groenewald ke yo mongwe wa borapolelo yoo a go tumiša bokgoni

bja Oliver Kgadime Matsepe mo kabong ya sefoka sa dingwalo tša Babaso sa Samuel Edward Mqayi sa 1973. Ge a ngwala ka bokgoni bja Matsepe, Groenewald o gateletše ponagalo ya thulaganyo ya ditaba, e lego thekniki ya molaodiši. O re:

Hoewel die tema van sy vertelling filosofies in strekking is, is dit 'n hoogs individuele vertolking van die lewe. Juis daarin lê die diepte van die verhaal. Vir die verteller oorheers die sluide, die onderduimsheid van die mens nie die lewe nie, dit is telkens die mens wat hom na omstandighede moet skik. Desondanks is die vertelling nie didakties soos 'n Ramaila - kortverhaal nie: die verteller probeer alleen die wêreld, soos hy dit waarneem, filosofies interpreteer (letl. 83).

Ge a tšwela pele gona moo letlakaleng la 83 o gatelela gore kgegeo ya Matsepe ke ye bogale:

Sy sarksame is bytend skerp en bring selfs die kwade onder juk. Die verteller sonder hom van al die gebeurlikhede af, hy is nêrens direk betrokke nie en beoordeel persone en gebeure op 'n afstand.

Molaodiši yoo wa Matsepe o na le bokgoni bjo bo rilego bja go kgokaganya ditiragalo tše di rilego ka tsela ya filosofi. Godimo ga moo Matsepe ke mongwadi yo a atlegilego, gagolo ka tirišo ya thulano yeo e tšweletšwago ke thekniki ya phapantšho le ya molaodiši. Ka go realo, Matsepe a ka swantšhwa le bangwadi ba mafase ba go tuma bjalo ka James Joyce, William Faulker, John dos Passos, Alfred Döblin, bjalobjalo. Groenewald o ruma ka go re:

Die Bantoe - prosakuns, en insonder die Noord-Sotho-vertelkuns, het met die verskyning van hierdie werk 'n nuwe ontwikkelingsfase binnegegaan (letl. 84).

Ge a tšwetša taba yeo pele o bolela gore se segolo go di feta ka moka ke gore mongwalelo wa gagwe o dira gore dingwalo tša gagwe di kgahliše.

Go ka akaretšwa ka go re, ka go thopa sefoka sa Samuel Edward Mqayi gabedi, Matsepe o na le bokgoni bjo bo rilego bja dingwalo tša Sepedi bjo bo yago go hlokomelwa moragonyana mo nyakišišong ye. Ke ka fao go ka thwego bokgoni bja Matsepe bo bohlokwa ka gobane dingwalo tša gagwe di ratwa ke babadi le bangwadi ba dipuku tša Sepedi. Ke ka lebaka le khuetšo ya gagwe go bangwadi e lego ye maatla. Ke gore bokgoni bja gagwe bja go ngwala dipuku ke bjona bjo bo hlotšego gore a huetše bangwadi ba go mo latela.

4.1.4 Diteng

4.1.4.1. Setšo le mathata a bophelo

Dingwalong tša gagwe, Matsepe o na le go ngwala ka ga ditiragalo tša bophelo tšeo di lego kgahlanong le melao ya setšo. Ke gore ditiragalo tšeo le ge e le ditiro tša Modimo, go ya ka setšo ke bohlola. Ka gona, batho ga ba di amogele. Ditaba tša mohuta woo di tšwelela kudu mo dingwalong tša gagwe. Ye nngwe ya ditaba tšeo ye e tlogo hlalošwa bjale, ke mathata a boKgoši Ntweleng, a Matsepe a a bolelago mo pukung ya *Kgati ya Moditi* (1974).

Gona mo pukung ye ya *Kgati ya Moditi* (1974) go tšwelela Kgoši Ntweleng yoo a nyetšego Mmatshupo. Bona ba šegofaditšwe ka thari ya basetsana fela. Taba ye e segiša ba ka mošate le setšhaba seokolela ka gobane kgoši e

swanetše go belega mošemane yoo a tlogo tla a mo hlatlama bogošing. Ba lekile ka methušo ya lefase le ka moka eupša gwa pala. Bothata ke gore a naa setšhaba se tlile go bušwa ke mang ka morago ga lehu la Kgoši Ntweleng? Molao wa Seswana mabapi le ditaba tša bogoši o re, 'tša etwa ke ye tshadi pele , di wela ka leopeng'. Ke go re mosadi a ka se buše setšhaba ka gobane a se na le bokgoni.

Ntshwarele, e lego moratho wa Kgoši Ntweleng, o ile a tšea bogoši, gomme gwa bonala gabotse gore ga a iše setšhaba seo felo. Mmatshupo o ile a swanelwa ke go gara thetho gomme a eta setšhaba pele. Ba thomile ba gana ka la gore tša etwa ke ye tshadi..., eupša ba ba ba dumela. O ile a re a sa swaretše monna wa gagwe, a lokiša tša go nyala ngwetši ye e swanetšego go tla go tswala kgoši.

Tiragalo ye nngwe ya boraro ke ya gore ngwetši yeo ya Kgoši Ntweleng le Mmatshupo, e ile ya itšibula ka lesogana, eupša lona ke lehwepe (lešwebe). Bothakga ke go re bjale gona ba hweditše kgoši yeo e tlogo ba buša ka gore mošemane o belegwe, eupša ba tlabja ke go re mošemane yoo ga a itekanela. Go ya ka Seswana lešwebe ke sehlola ebile le leša dihlong. Le ge Nkgotleleleng a tswaletšwe bogoši, bo swanetše go mo rona ka lebaka la seemo sa gagwe sa mmele le ge a se a dira ka boomo. Setšhaba ga se amogelego bušwa ke Nkgotleleleng ka lebaka la bogole bja gagwe. Sefatamollo, e lego morwa wa Kgoši Ntweleng (ga se wa lapa la bogoši) o tšea ba mphato wa gagwe gomme setšhaba se tšwa diripa tše pedi. Setšhaba se sengwe ke sa Nkgotleleleng mola se sengwe e le sa yena Sefatamollo le ge a se a tswalelwa bogoši.

Ge go hlokomedišišwa ditiragalo tše, go tla lemogwa gore a mangwe a mabokgoni a Matsepe a bongwadi, a tšweletšwa ke ditaba tša mohuta wo. Go ka thwe, ditaba tša mohuta wo o di hlaloša ka go tsenelela goba go di feteletša. Tšona di kgahla babadi le bangwadi ka gobane di na le

maatlakgogedi. Ka go realo, bangwadi ba bantši ba dingwalo tša Sepedi, ba fela ba rata go mo ekiša ka go ngwala ka ga ditiragalo tša mohuta wo, eupša ga ba kgone go tšweletša mathata a a raraganego ka mokgwa wo Matsepe a a raragantšhitšego ka gona.

Koma, bjalo ka yo mongwe wa bangwadi bao go thwego ba hueditšwe ke Matsepe, le yena o ngwadile ka ga ditaba tšeo di nyakilego go swana le tša Matsepe, le ge e le gore ga a tšweletše mathata a tharano ye bjalo. Ka mo pading ya gagwe ya go bitšwa *Maganogano* (1985), o hlaloša mathata a Ngaka Poromane mo go belegwego mafahla, e lego Khutšang le Kakhutša. Go kwagala gore Poromane o be a hloile Kakhutša ka lebaka la gore mohla mafahlana ao a belegwa, Kakhutša ga se a ka a lla mola ka setlwaedi go tsebja gore ge ngwana a gorogile lefaseng go kwewa ka sello. Taba yeo e ile ya dira gore Poromane a se amogele Kakhutša. Ka ge Kakhutša e be e le yo mogolo, o ile a tabošwa dilo tše dintši ka ge go thwe, o na le mereba. Tše dingwe tša tšona, go thwe o ile a swanetše go ya komeng, a se išwe, eupša gwa išwa Khutšang yoo e bego e le yo monnyane le ge e be e le mafahla. Ka setšo tshwanelo ke go re, komeng go ya yo mogolo pele gomme gwa latela yo monnyane. Taba ye nngwe gape ke go re Khutšang o ile a nyadišwa gomme Kakhutša a tlogelwa. Kakhutša o be a swanetše go nyala pele gore a kgone go šuthelela Khutšang. Bjale ka lebaka la gore o ile mohla a belegwa a se ke a lla, Poromane o mo hloetše sona seo ka gore o re o na le kang. Le ge Kakhutša a itekanetše, a na ga se a swanela go amogelwa ka lebaka la gore ga se a phetha taelo ya go lla mohla a goroga lefaseng?

Ge go lekodišišwa taba ye ya thulano ya mathata a bophelo le melao ya setšo, go tla lemogwa gore le Koma o ngwadile ka ga ditiragalo tša setšo le bophelo, gagolo ge mathata a lebane le bogoši. Le ge mathata ao a se a alwa ka mokgwa wo wa Matsepe wa go a raraganya, eupša ke mathata a go swana. Ga go makatše ge Serudu (1987: 486) a re Koma o hueditšwe ke Matsepe.

4.1.4.2 Baetapele ba bašoro ba go se loke.

Se se makatšago mo dipading tša Matsepe ke go re ge a ngwala ka ga magoši, o ba swantšha bjalo ka batho ba bašoro ba go se loke. Go ka thwe bontši bja magoši ao a sego a loka, a tšwelela pading ye nngwe le ye nngwe yeo Matsepe a e ngwadilego. Ge e le ka go *Megokgo ya Bjoko* (1969), go tšwelela magoši a mabedi ao a sego a loka, e lego Kgoši Nthumule le Kgoši Lefehlo.

Go se loke ga Kgoši Nthumule go bonala ge a ile a gana go ilela rragoLefehlo, yoo magoši ka moka a tikologo yeo a ilego a mo ilela. Go kwala gore Kgoši Nthumule o ile a ithumula a no itulela, le go romela selo a se ke a romela selo, a ba a ganetša le batho ba gagwe go ya phihlong ya rragoLefehlo. Ka morago ga poloko, go ile gwa tlamega go ba seila sa monnamogolo yoo, seo magoši ka moka a ilego a swanelwa ke go se dira, eupša yena (Nthumule) ga se a ka a mo ilela bjalo ka magoši ao. Kilelong yeo, go thwe go be go se kgoši yeo e swanetšego go ntšha koma le ge e le nako ya yona, go be go se gwa swanela go ba le monyanya le ge mabjala a ntshe a hlotlilwe. Go bile gape le kilano gare ga monna le mosadi. Kgoši Nthumule ga se a ka a latela tšeo ka moka. O ile a napa a thoma ka go ntšha koma ya bašemane le ya basetsana ka go latelana. Motseng wa gagwe gwa lla moropa bošego le mosegare, mello ya gotšwa dibešong tšeo di bego di iletšwa. Ka gona go thabela thoko mo ga gagwe, go ile gwa kgothwa mangaka ka moka a motse go tla go remela ba ba sa belegego. O tšwetše pele ka go re bahlologadi ka moka ba swanetše go apola tše ntsho ka gobane ge ba fela ba di apere, e tla ba nke ba llela tatagoLefehlo (letl. 33).

Taba ye e dirwago ke Kgoši Nthumule e laetša lenyatšo le borumulane. Ke go re, o hlohla tshele gore a boledišwe. Ka go realo, go ka thwe, ke yo mošoro ebile ga se a loka, ka ge a hlohla ntwala e le kgole.

Ge e le Kgoši Lefehlo yena go kwala gore pušo ya gagwe e be e le ya molao wa tshipi:

Pušo ya gagwe e be e le yona ya bosogana, ya go thuhlula le go kgorometša, e le pušo ya go šoga batho ditsebe le go ba soba, pušo ya go dira mo nkego mo motseng monna ke yena a nnoši, ka go realo, ya se ba natefele kudu (letl. 23).

Mo le gona go tla lemogwa gore pušo ya Kgoši Lefehlo ke ye šoro ka ge balatedi ba gagwe ba sa ipshine ka yona.

Tiragalo ye nngwe gape yeo e tšweletšago bošoro bja Kgoši Nthumule le Kgoši Lefehlo ke ya ntwana yeo e bilego gona gare ga bona. Go thwe, madira a magoši a mabedi a, a ile a hlaselana gomme kgoši ye nngwe le ye nngwe e etile bahlabani ba yona pele; ba swere marumo. Go kwagala gore ntwana yeo e be e le ye šoro ka gobane nageng ka moka go be go nkgadi madi fela, ge e le ditopo tšona ga go sa bolelwa ka gobane batho ba ile ba fela. Ge go tšwelwa pele go thwe, madira ao ga se a ka a fenyana ka gore a ile a palelana. Moo a palelanego gona, go ile gwa thoma magoši a mabedi ao, e lego Nthumule le Lefehlo, go lwa ka dingwathameratha gomme madira a ba bogetše. Ba ile ba phuphana, ba senyana letlalo e le ruri ka gobane ba ile ba hloka monamodi. Moo ba lapago gona, ba ile ba no lebelelana gomme ya ba gona ge ntwana e fedile (letl. 64-66).

Ge go balwa *Tšhelang Gape* (1974), le gona go ya go tsinkelwa bošoro bja magoši a mabedi, e lego Kgoši Diholamoko le Kgoši Tholaboreledi. Bona e be e le magoši a sehlogo kudu ka gobane kahlolo ya bona ya melato, e be e le ye šoro le go fetiša.

Bošoro bja Kgoši Diholamoko bo lemogwa ge a otlala Thethenkgetša ka go motlemelela matsogo godimo go thapalego gomme a lekelela go fihla ge mahwafa a thoma go nyaganyaga madi (letl. 166). Kotlo ye nngwe ye šoro ke ya go tšhubela Sekae le Thethekgetša ka mollo moo ba go swa lorelore! Go kwagala gore ge tiragalo ye e direga o be a bothantše batho ka moka moo motseng go akaretšwa le difofu, difoa, dimumu, balwetši le bana go tlo bogela tiragalo yeo. Go bontšha gore taba ye ke ye šoro, go thwe, batho bao ba bego ba le fao, ba be ba tšhogile ka gobane ba bangwe ba bona, ba ile ba itshenya le go ikolobiša (letl. 221-225).

Ge e le ka lehlakoreng la Kgoši Tholaboreledi gona, go tšwelela gabotse gore ke tholaboreledi yeo go thwego teng ga yona go a baba. Yena go kwala gore o ile a ahlola Kgware yoo a bego a epile lebitla, leo le sego la boloka motho ka tsela ye:

O ile go khunama ya re pele ga ge a thoma go bolela kgoši a be a mo iteile ka lerumo ka lehwapeng, la tsena la phuleletša lehwafa la ka thoko yeo la ba la ya go fihla pelong. Go tabogeng ga gagwe o tšwa go wela ka mola moleteng kgoši a šetše a gogile lerumo lela, gwa se be se se mo ganetšago gore a ikhwele. Go ile go ba ka mokgwa woo a laela bao a bego a na le bona gore ba khupetše molete wola (letl. 78-9).

Thulano gare ga ditiro tša bošoro e godiša maatlakgogedi ka gobane babadi ba rata go tseba gore bošoro bjoo bo felela kae.

Le bangwadi ba bangwe ba thomile go hlaloša dimelo tša magoši a dipadi tša bona ka tsela ya Matsepe. Pading ya Moswane, *Sebego*, ya go gatišwa ka ngwaga wa 1985, mo go yona go bonala Kgoši Taudikgomong yoo go thwego, o be a no tšama a tsenela basadi ba motse wa gagwe ka moka, a sa

hlomphe le banna ba bona. Ba bangwe bona o be a ba belegiša bana. Ka lebaka leo batho ba motse wa gagwe ga se ba ka ba thabela taba yeo ka ge e le ye šoro ka gobane ba bangwe malapa a ile a thubega (letl. 84).

Kgoši ye nngwe yeo e bego e le ye šoro ka go Moswane ke Kgoši Mpholo. Yena go kwala gore o ile a hlasela motse wa Kgoši Kgobokanang a sa itebetše gomme kgabagareng yeo go ile gwa lobja maphelo a mantši. Ka bjona bomphenyašilo bjoo bja gagwe, go bolelwa gore o ile go bolaya šaba leo la Thulare, a thopa Kgoši Kgobokanang le mašaledi ao a phetšego a batho, gammogo le diruiwa tša bona. Ge e le motse wona go ile gwa no šala e le marope fela.

Ge go lekodišišwa ditaba tše tša magoši a Moswane, go tla lemogwa gore ga di fapane kudu le tša magoši a Matsepe ka gobane magoši ao ka moka, ga se a loka ebile ke a mašoro. Ke ka lebaka leo, balatedi ba bona ba sa itswalanyego le bona ka lebaka la mediro le ditiro tša bona tše šoro tša go se amogelege.

Mohlala wo mongwe ke wa *Ntshwe*, padi yeo e ngwadilwego ke Phasha, ya go gatišwa ka ngwaga wa 1986. Mo pukung ye go tla lemogwa gore le yena o ngwadile ka ga magoši a mašoro. Go bolelwa gore Kgoši Legohu e be e le kgoši ye šoro, ya go se loke ka gobane ge a thoma go se tsokama, o ile a no thoma ka go raka mapudiphooko a tatagwe ka moka gomme a ikgethela a go ratwa ke yena. O tšwela pele ka go buša setšhaba ka go se kgapukanya. O itia Mariri wo šoro moo e lego gore o nyakile go mmolaya, gomme a re go fetša ka yena ba mo tlema mohlareng ka sebong sa mošate moo go sa tsebego motho. Ya go di fetiša ka moka ka bošoro, ke ya go bolaya Kgokare ka go mo hlaba ka lerumo. Ke taba ye šoro kudu ye e se nago botho/kgaogelo; e swana le ye e hlalošwago ke Matsepe ge a swantšha Tholaboreledi ge a bolaya Kgwara ka lerumo.

Go tla lemogwa gore magoši a Phasha, kudu Kgoši Legohu ga a fapane le a Matsepe, gagolo ge go hlokomeđišišwa polao ya Kgotare (Phasha) le Kgwara (Matsepe), ka gobane ditiragalo tše, bobedi, di swana swaniswa. Ke ditaba tše basekaseki ba bangwe ba di lemogilego ge ba bolela ba re, bangwadi bao ba hueditšwe ke Matsepe.

Ge go rungwa go ka thwe Phasha le Moswane ba kwana le Matsepe ka ga tshwantšho ya magoši a mašoro dipading tše tša bona.

4.1.4.3 Baanegwa ba bašoro ba go se loke.

Gabotsebotse ga se magoši fela a a lego baanegwa ba bašoro, le baanegwa ba bangwe, e lego dingaka, bahumi, badiidi, bjalobjalo, ba hlalošwa bjalo ka batho ba sehlogo ba go se loke. Ke go re, baanegwa ba mohuta woo, ba tšwelela pukung ye nngwe le ye nngwe ya Matsepe. Ge go balwa *Megokgo ya Bjoko* (1969), go tsupologa baanegwa bao ba go se loke, e lego Leilane, Maphuthe, mohumi le mohumanegi.

Bošoro bja Leilane bo tsupologa ge a itia mosadi wa gagwe, e lego Mohlatša. O mo iteile wo šoro moo a gore a tšhabetše ka baagišaneng a mo latelela a ba a fetetša le baagišane bao. Lebaka le legolo leo a mo itietšego lona ke go re mosadi yoo o hlatšišitšwe ke seropolotšane seo se bego se tšile go lewa ke yena, Leilane. Taba ye nngwe gape ye šoro ke ya go itia mogwegadiagwe, e lego Morara. Yena o bethelwa ge a be a leka go botšiša gore Mohlatša o hwelang. Ka morago ga go ahlolwa ka mošate o ile a tšama a senya dipolelo ka go bolela gore yena ga a bušwe ke kgoši ya setlatla ya go ahlola sepitša. A tšwela pele ka go re yena o ya go ba rapela madira a Kgoši Nthumule. Leilane o tšwetše pele ka go lwešanya magoši a mabedi, e lego Kgoši Lefehlo le Kgoši Nthumule gomme mafelelong ditšhaba tša magoši a mabedi ao tša fela molokwanarite. Taba yeo ya go napa e tšweletša bošoro bja Leilane ke ya go kgoromeletša Maphuthe ka legageng, moo a go ba le nnete ya gore o hwile.

Maphuthe le yena ga se a loka ka gobane ntwana ya Kgoši Lefehlo le Kgoši Nthumule ke ditiro tša gagwe le Lielane. Taba ye nngwe gape ke taba ya go swariša Kgoši Nthumule sekatapowana gomme a tšhabiša Leilane, yoo a bego a tlemilwe ka mošate. Taba ye e ile ya tsoša dikgakgano motseng wa kgoši Nthumule ka gobane setšhaba se ile sa thoma go mo šupa ka menwana.

Moanegwa yo mongwe gape yoo Matsepe a mo swantšhitšego go ba yo mošoro ke monna wa mohumi kua nageng ya Kgoši Nthongke. Yena o ile a hwetša diphookwana tša monna wa mohumanegi di le mohlapeng wa gagwe gomme a di tsenelela ka thipa a di fagola ka moka ga sehlogo ka gobane a be a re di tšhilafatša mohlape wa gagwe ka ge di na le lekhwekhwe. Mong wa diphookwana o ile ge a fihla ga monna wa mohumi a mo tšhela ka mantšu a go bola (letl. 75-77).

Ka lehlakoreng le lengwe monna wa mohumanegi le yena, o ile a tšweletša bošoro bja gagwe ka gobane pelo ga e na tšhiwana. Yena o ile a dira sehlogo sa go feta seo monna wa mohumi a go mo dira sona ka ge a ile a hwetša dipudi tša monna wa mohumi madišong di na le bašemanyana. O ile go fihla fao a tšhošetša bašemanyana, ba re ge ba tšhaba yena a tsenelela dipudi tšela tša monna wa mohumi a di kgakgatholla mekaka ka thipa. O be a tloga a nyaka tšeo di dušago. Go kwala gore o ile go fetša go ikgotsofatša ye nngwe ya napa ya tswala. Putšane e ile ka kgopela maswi, mmayo ya re mokaka o kae. Tiro ye e šiiša namana tša mmele(letl. 78).

Gape baanegwa ba bašoro, Ntshwarele le Sefatamollo, ba bonala ge go balwa puku ya Matsepe ya go bitšwa *Kgati ya Moditi*, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1974.

Go kwagala gore Ntshwarele o ile a ipa setulong sa bogoši ka morago ga tlhokofalo ya mogolwagwe Kgoši Ntweleng, yoo a bego a na le basetsana fela. O be a nyaka gore bogoši bo nape bo boe le yena mola e se bja gagwe. O

thoma ka go fatela bana ba gagwe segola seo sa bogoši. O ile ge mohumagadi a swanetše go tšea bogoši a gana nabjo ka la go re, tša etwa ke ya tshadi pele di wela ka leopeng. O ile a napa a tšwela pele ka go hlakahlakanya bogoši bjoo bja Ntweleng. Mohumagadi Mmatshupo o rile go mo amoga bogoši, gwa re go swanetše go tšwa koma ya bašemane, Ntshwarele a ya a utswa koma yeo ge bašemane ba swanetše go hlaga. Yeo taba e ile ya šašarakanya setšhaba.

Sefatamollo, morwa wa Kgoši Ntweleng, go kwagala gore o ile a napa a matlola setšhaba ka diripa tše pedi; o tšere sa gagwe, mola Mohumagadi Mmatshupo a ile a šala ka se sengwe le yena. Lebaka la go dira seo ke go re ka lapeng la bogoši go belegwe lešwebe gomme setšhaba se ka se bušwe ke motho wa mohuta woo. O ile go bona Nkgotleleleng a gola a napa a rata go mo raka mo motseng ka gobane a re ke sehlola, o swanetše go ya ga gabomogolo. Ge a buša ka wona mokgwa woo, o ile a ntšha koma gomme a rata go ganetša Nkgotleleleng go wela ka komeng yeo. Le ge go le bjalo ditiro tša mohuta wo ga se tša ka tša amogelwa ke setšhaba.

Mokgwa wo wa go hlaloša baanegwa ba go se loke wa Matsepe, o ile wa kgahla bangwadi ba bantši ba dingwalo tša Sepedi. Ke ka lebaka leo le bona ba go thoma go ngwala ka ga baanegwa ba bašoro ba go se loke. Taba ya mohuta wo e bonala ge go balwa padi ya Moswane ya go bitšwa *Sebego* yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1985, moo Lenkwang a gore a na le monyanya a se iše sebego le lehlakore mošate. Ba mošate ba ile ge ba mmošiša gore ke ka lebaka la eng a dira bjalo a ba fetola ka la gore bao ba nyakago nama ba ka be ba tlile monyanyeng. Taba ya Lenkwang e hlola tshela. Lenkwang o ile a tšweletša bopelompe bja gagwe gape ka gobane ba ile go mo ahlola kua mošate ba bolela gore ba nyaka dikgomo tše tharo. O ile a iša dikgomo tšeo di nyakegago tša ba tša latšwa ka lešakeng la mošate bakeng sa gore di hlabje. Gosasa ga gona dikgomo di ile tša timelela, ba mošate ba ya go Lenkwang a ba botša gore yena dikgomo o di išitše mošate. Dikgomo tšeo o di hweditše

pele ga ge mošate o ka di bona, gomme yena a di loya a re go fetša a di gapela thoko ya mošate. Ba mošate ba ile go di bona ba di gapela ka šakeng gomme šaka la mošate la fela ka moka gwa šala tša gagwe fela. Taba ye nngwe gape yeo e bontšhago go se loke ga Lenkwang e tšwelela ge a elwa le Kgoši Kgobokanang ka diatla:

Lentšu le Lenkwang o le feleletša a kukutlologa,
kgoši ge a sa re ke tšona, a be a šetše a mo lešitše
moriri a lahlile fase. Go ena le gore a mo dule
godimo, a mo letela gore a tsoge. Ba ile ba swarana
kgankga ya ja nkgawane, serumula sa robega gwa swa
legong gwa šala molora (letl. 65).

Go kwagala gore ntwaga yeo ya Lenkwang le Kgoši Kgobokanang e ile ya hloka monamodi. Ba ile go ruthana ba ba ba lebelelana, gomme mafelelong yo mongwe le yo mongwe a tla a tšea wabo ka letsogo go ya go mo hlapiša bobete.

Mohlala wo mongwe wa baanegwa ba bašoro ba go se loke o lemogwa ge go balwa *Le nna ga bo nthone*, ya go ngwalwa ke Maserumule, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1985. Mo pading ye go bolelwa ka baanegwa ba babedi ba bašoro, e lego Moditole le Kgobokanang. Moditole ke mmagoKgobokanang yoo a nyakago gore Kgobokanang a dule setulong ka ge e le wa ka mošate ebile a hlalefile go feta kgoši. Mokgekolo yo ke yena a go tsenya morwagwe bopelompe bja gore a menole Kgoši Mpetšeng. Ge a thatha le dingaka, di ile tša mmošša gore go nyakega pheko ya motho gomme a tšhelela ngwana wa Kgobokanang bjoko bja kwena ka dijong; moanegwa yoo a hlokofala. Sa go gakgamatša kudu ke ge Moditole a ntšha ngwana yola ditho. Ye ke tiragalo ye sehlogo ya go hloka botho ka gare.

Ge e le Kgobokanang yena taba ya bogoši e mo tsene hlogong moo a nyakago go tloša Kgoši Mpetšeng tšatšing:

Magato a mathomo ke go tloša Mpetšeng tšatšing. Ge e le ba lapa bona ke tlile go ba hlatswa ba sa ithwele megono. Ke swanetše go ya le la naga, ke nyaka tšhetšhekgwa tša go tseba tiro ye (letl. 8).

Ka morago ga mantšu a, leloko la ka mošate le ile la thoma go fela. Ngwana wa Kgoši Mpetšeng le yena a hwa. Go bolelwa gape ka go hlokofala ga bana bao ba ba hweditšego ba ba tšere ditho ka sethokgweng. Tše ka moka ke ditiro tša Kgobokanang. Go tla lemogwa gore mediro ya Kgobokanang e nyakile go swana le ya Sefatamollo ka go *Kgati ya Moditi* (1974), le ge e le gore bošoro bja Sefatamollo bo kaone ge bo bapetšwa le bja Kgobokanang.

Ditiragalo tše dingwe tša bošoro bja baanegwa di bonala gape ge go balwa padi ya go ngwalwa ke Koma, e lego *Maganogano*, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1986. Ka mo go yona go bonala Ngaka Poromane yoo a hloilego morwa wa gagwe Kakhutša. Ka mokgwa wo a mo hloilego ka gona, o ka re Kakhutša ke hlaba lapeng leo etšwe go se bjalo. Go kwala gore ge a kgala Kakhutša o be a šomiša seroba, mola Khutšang yena a kgalwa ka molomo. Go thwe, le ge molatwana wa gona e se wa selo, Kakhutša o be a hwelela seroba. Go ya pele go bolelwa gore tše botse fela di be di direlwa Khutšang a nnoši: Khutšang o ile komeng pele ga Kakhutša le ge e le yo monnyane, go nyadišitšwe Khutšang gomme Kakhutša o tlogetšwe, ge go timeditšwe diruiwa Kakhutša a itiwa mola go Khutšang go se bjalo. Taba yeo e ile ya fetoša Kakhutša phaga. O be a tšama a sepela le metse a nyaka khutšo ka lebaka la tatagwe Poromane.

Mohlala wo mongwe o mo kanegelong ya go ngwalwa ke Phasha, ya go bitšwa *Ntshwe*, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1986. Pading yeo go

tšweletšwa Lediane yoo a bego a itirile ngaka ya Kgoši Legohu. Yena o ile a dira gore Kgoši Legohu a lwe le barrwaragwe ka lebaka la dipheko tšeo tša gagwe tša bofora. Go feta fao, o be a hlahlathiša Legohu ka go mmošša maaka. Se sengwe gape, go thwe Legohu le Lediane ba ile go dira boithatelo ka Mariri, Lediane a tšea dihlare tša go tsebja ke yena a mo katela tšona ka gare ga dintho tšeo ba mo ntšhitšego tšona. O ile a bolela gore dihlare tšeo ke tša go tshereanya Mariri.

4.1.5 Kakaretšo

Ge go akaretšwa go ka thwe, baanegwa ba Moswane, Maserumule, Koma le Phasha ba swantšhitšwe go swana le ka fao Matsepe a tšweleditšego semelo sa baanegwa ba gagwe dipading tša gagwe ka gona. Ga go makatše ge borateori ba hlaloša gore bangwadi ba ba hueditšwe ke Matsepe.